www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huw

www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu

www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu

BUDAPEST

JÖVŐJE

VÁROSRENDEZÉSI TANULMÁNY.

AZ

ORSZ. IPAREGYESÜLET MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

MUDRONY SOMA.

(A KIR. PALOTA KÖRNYÉKÉNEK PALÓCZI ANTAL ÁLTAL KÉSZITETT SZABÁLYOZÁSI TERVÉVEL.)

BUDAPEST 1893.
NEUMAYER EDE KÖNYVNYOMDÁJA
SZERECSEN-UTCZA 35. SZÁM.

www.terc.hu-www.terc.hu

www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu

I.

Azon megbecsülhetetlen értékü tanulságok között, melyek a müvelődéstörténet vivmányait képezik, megdönthetetlen axioma gyanánt van elismerve az a tétel, hogy a haladási kulturmunkának s ezzel együtt az egyes nemzetek fejlődésének és erejének főmühelyét mindenütt és mindenkor a czentrális városi élet képezte. Minél magasabbra torlódott össze valamely nemzeti állomány czentrumában a kulturális erő, annál tágabb körre sugárzottak szét annak nemzet- és államalkotó áldásai, annál lendületesebb fejlődésnek indult a besugárzott területen a nemzeti élet, a vagyonosodás, a müvelődés, a hatalmi szervezkedés és az állami összeforradás. **Nagyvárosok kulturális jelentősége.**

E nagyfontosságu kulturális tanulság hazánk székes fővárosára nézve kiszámithatlan horderejü jelentőséggel bir. Budapest, mely egy-két évtized előtt még csak két egymással lazán összefüggő provincziális város jellegével birt, és csupán kereskedelmi jelentősége alapján növekedett: az utolsó időben nemcsak az egész ország forgalmi emporiumává nőtte ki magát, hanem az ipar és müvészet, a tudomány és irodalom, a nemzeti és társadalmi haladás rohamosan fejlődő metropolisává alakult át. És miután a legujabb időben — a koronázási jubileum alkalmával — ő csász. és apost. királyi Felsége fővárosunkat magyar biro- **Budapest hivatása.**

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

dalmi székvárosává emelte; és a magyar országgyülés, a kormánynak az uj dunai hidak és az ezekkel kapcsolatos városrendezés tárgyában tett előterjesztése alapján — a kettős város egygyé forrasztására nézve a döntő lépést megtette: székes fővárosunk most azon ponton áll, hogy *világvárosi hivatásának* megvalósitását komolyan megkezdheti.

Hogy ez a hivatás nem agyrém, erre nézve elég biztositékul szolgál már csak az a tény is, hogy fővárosunk az ujabb alkotmányos aera megnyilta óta oly rendkivüli haladást tett mind a népesség szaporodása, mind az anyagi és szellemi gyarapodás tekintetében, minővel az európai kontinens egyetlen egy városa sem dicsekedhetik. Hogy csak a népesség szaporodásáról szóljunk: ha ez — mint bizton remélhető — a megindult arányban tovább halad, legfeljebb egy negyedszázadon belül el kell hogy érje az *egy milliót*, ami már magában véve is egyik lényeges faktora leend Budapest világvárossá emelkedésének. De megjegyzendő, hogy e páratlan emelkedést Budapest oly körülmények között érte el, melyek aránylag igen kedvezőtleneknek mondhatók. Mert hisz a városok fejlődésének majdnem minden kardinális tényezője tekintetében nagy bajokkal és nehézségekkel kellett küzdenie. Igy nevezetesen — hogy csak a legfontosabbakat emlitsük — az itteni ipar fejlődését rendkivül hátráltatták az általánosan ismert kereskedelmi és vámviszonyok, valamint a monarchia másik államának predomináló versenye; az épitkezési és befektetési hajlamot a hetvenes évek elején kitört nagy közgazdasági válság és ezzel kapcsolatban az állam pénzügyi bajaival járó magas kamatláb hosszu időn át tetemesen megbénitotta; a lakosság szaporodását és a bevándorlást egyaránt megcsorbitották a kedvezőtlen közegészségügyi viszonyok; a természetes egyenletes fejlődést sok részben megakasztotta az a körülmény, hogy a rohamos nagyobbodást előre nem

látván és azzal nem számolván a középületek tervezésénél és elhelyezésénél, valamint a forgalmi hálózat megállapitásánál a gyorsan növekedő igényeket kellően figyelembe nem vettük.

Ha mindezen nehézségek daczára fővárosunk — különösen az utolsó évtizedben — oly gyors emelkedésnek indult, a minőnek örvendő tanui vagyunk, — ez már magában véve is kézzelfoghatólag bizonyitja, hogy Budapest fejlődését a *világvárosi hivatottság* eddig még nem igen *szembeszökő*, de annál erősebben *érezhető energiája* hajtja előre.

Tényezők:

E hivatottság konkrét tényezőit könnyen felismerhetjük.

Geografiai fekvés.

Ilyen mindenekelőtt a *geografiai fekvés*. Budapest természetszerü góczpontja a nagy Duna-Tisza medenczének, mely természetes hegyhatárokkal való körülbástyázottságánál, megszakitás nélküli egységes területénél, természetes kincsekkel való elhalmozottságánál fogva oly kedvező helyeztetésü területi egységet képez, a minőt a természet a föld kerekén csak nagyon keveset alkotott. E területi egységnek Budapest hivatásos közgazdasági góczpontját képezi; tehát ezen területi egységnek összes gazdasági ereje ide nehezkedik. Igaz, hogy ha pusztán geometriai mértékkel keresnők a czentrumot, ennek valamivel távolabb kellene esni kelet, illetőleg dél felé. Azonban a közgazdasági czentrumot nem csupán a mértföldek szabják meg, hanem a gazdasági és müvelődési intensivitás, mely szoros összefüggésben van azzal, hogy mely irányból nyerjük a haladási impulsust. Miután pedig Magyarország — az európai nagy kulturállamokhoz való viszonyánál fogva — mind a gazdasági, mind a müvelődési impulsust nyugat felül nyeri, s ez a viszony előreláthatólag századokon át sem fog megváltozni, a közgazdasági (és kulturális) góczpontnak valamivel nyugat felé esése egészen természetes dolog.

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

Tájalakulat. De ezzel kapcsolatban áll egy másik fontos tényező: a rendkivül kedvező lokális *tájalakulat*. Budapest oly ponton fekszik, ahol a terrainalakulás minden képzelhető előnyei (hegy, völgy, sikság, viz) egyesitve vannak; a hol az alpesi kifutványok hegyvidékének és a nagy magyar alföld hatalmas rónaságának erősen markirozott ellentétei közvetlenül érintkeznek, a minek előnyeit és táji szépségét még rendkivül fokozza a várost középen átmetsző Duna impozáns vonala.

A Dunától jobbra fekvő bájos hegyvidék ritka természeti szépségéhez azonban még egy oly kiváltságos természeti adomány járul, a minő — czentrális nagy városra nézve — valóban páratlan: s ez a gyógyfürdőkre alkalmas meleg forrásoknak egész sorozata, valamint a világhirü budai sós- és keserüviz.

Politikai jelentősége. A geographiai, természeti és táji előnyöknél azonban talán még nagyobb fontossággal bir székes fővárosunknak *politikai nyomatéka*. — A székes-fővárosoknak mindenkor megvolt és megvan az a kiváló tulajdonságuk, hogy az általuk repraesentált államok politikai nyomatékával arányban fejlődtek és fejlődnek. Tagadhatatlan, hogy mióta monarchiánk a természetes hivatásának megfelelő politika helyes medrébe jutott, politikai sulya a világ nagyhatalmai között fokról fokra növekszik. S ha ez monarchiánk egészére nézve áll, még határozottabban áll ez a magyar birodalomra mint a kettős monarchia egyenrangu államára nézve. Budapest, mint a magyar birodalomnak góczpontja, tehát *politikai suly* tekintetében az osztrák császári fő- és székvárossal már ma is teljesen egyenrangu hivatással, azaz valódi világvárosi hivatással bir, . . . de azzal a különbséggel, hogy mig az osztrák tartományok — természeti széttagoltságuknál és nemzetiségi különtörekvéseiknél fogva — csak laza közvetettséggel gravitálnak Bécs felé, és minden ország vagy tartomány első sorban külön fővárosát

igyekszik nagyra növeszteni, — addig Magyarország, — területi és állami egységénél fogva — a legszorosabb közvetlenséggel kapcsolódik az ország szivéhez, Budapesthez, s ezáltal ennek politikai sulyát sokkal intensivebb erővel növeli. — Előreláthető tehát, hogy Budapest a dolgok természetes rendje szerint már csak politikai sulyánál fogva is a monarchia másik államának székvárosával legalább is egyenlő szinvonalra kell hogy emelkedjék.

Ha az imént jelzett nagyfontosságu tényezőket komolyan latba vetjük, székes fővárosunk eddigi rohamos fejlődését nemcsak kézzelfoghatólag megérthetjük, hanem ennek jövő fejlődéséről is tiszta képet nyerünk. Budapest világvárosi hivatása tehát kétséget nem szenvedő bizonyossággal áll szemünk előtt. — És gondoljuk meg, mit jelent a világvárosi hivatás ép azon a ponton, a nyugat és kelet határán, a hol székes fővárosunk fekszik! A Balkán félsziget államai a haladásölő török elnyomás békóiból kibontakozva, lendületes erélylyel igyekeznek az európai haladás igényeinek megfelelő szervezkedésre. Ha székes fővárosunkat világvárosi szinvonalra sikerül emelnünk, kétségtelen, hogy ennek világitó és vonzó ereje ez uj államokra is nagy mértékben ki fog hatni, s ez a hatás ismét csak fővárosunk fokozott erélyü fejlődését kell hogy előidézze. Budapest ez uton nemcsak a magyar birodalom, hanem az egész orient kulturalis erejének góczpontjává emelkedhetik. Hogy ez mily jelentőséggel birna hazánkra nézve, nemcsak közgazdasági és kulturális, hanem politikai szempontból is, — erről bővebben szólni feleslegesnek tartjuk. Világváros.

II.

Ha az előadottak nyomán kétségbevonhatlanul felismerjük Budapest világvárosi hivatását, elengedhetlen kötelességünk e hivatás megvalósitására minden lehetőt elkövetni. Városfejlődési tényezők.

Mielőtt azonban ennek fejtegetésébe bocsátkoznánk, szükségesnek véljük tisztába jönni azokkal a tényezőkkel, melyek a városok fejlődésére befolyást gyakorolnak.

Hogy a növényélet nagyon találó analógiájánál maradjunk: a mint minden növényi individuum egészséges fejlődésének tényezői két főcsoportba oszthatók: u. m. egyfelől a megfelelő *talaj* és a *légkör*, vagy egy szóval *külviszonyok*, másfelől az illető növény *helyes szervezete és individualitása*, azonképen a városok fejlődésének tényezőit is ugyanezen kategoriákra osztthatjuk.

I. Külsők. Székes fővárosunkra nézve a *talajt* az országnak *közgazdasági és kulturális ereje* képviseli, a *légkört* az ország területét felölelő *államnak* illetőleg *nemzetnek politikai* jelentősége.

Minél virágzóbb lesz hazánk *közgazdasági helyzete*, minél erősebb lendületet vesz a gazdasági gyarapodás és ezzel kapcsolatban az *értelmi és erkölcsi haladás*, — annál gazdagabban torlódik majd össze fővárosunkban az éltető és fejlesztő anyagi és szellemi erő. — Másrészt minél magasabb jelentőségre emelkedik a magyar állam politikai sulya, minél egységesebb és lendületesebb lesz a magyar nemzet *országászati kulturmunkája*, annál élénkebb és erőteljesebb lesz az a fejlődési körforgás, mely az anyagi és szellemi tőkéket reproductióra használja fel s ezáltal azok hatását megkétszerezi.

Ezek a »külső« tényezők idézték elő eddig is — az aránylag kedvezőtlen »*individualis viszonyok*« daczára — Budapest rohamos fejlődését; és ép azért e tényezőkről e helyütt bővebben szólni felesleges, mert hisz ezek a tényezők eddig is teljes erővel működtek és működnek.

II. Egyéniek. Annál inkább kell azonban foglalkoznunk azokkal a tényezőkkel, melyek fővárosunk *szervezetére és individualitására* vonatkoznak, mert hisz ezek tekintetében

Budapest oly gyarló fokon áll, hogy a sokkal alárendeltebb jelentőségü európai városok mellett is csak szégyenkezve állhat meg. Ahelyett, hogy fővárosunk az arányos, egyenletes, egészséges növés typusát mutatná, hogy az egységes szervezet és a forgalom organumai a gyors növekvésnek megfelelő arányban kiképeztetnének, — hogy előrelátó gondoskodással alkotnók és helyeznők el a szükséges köztereket, üdülő helyeket és középületeket: mindenfelé csak az előrelátó szervezés és vezetés hiányosságát látjuk. Ha szabad hasonlattal élnünk: fővárosunk — daczára rohamos növésének — nem egy hatalmasan fejlődő egészséges fához hasonlit, hanem egy helyenkint korhadozó, helyenkint buja fattyuhajtásokkal tulterhelt féloldalu faszörnyeteghez.

Nem lehet feladatunk egyenkint elsorolni azokat a hibákat és mulasztásokat, melyeket a főváros egységes szervezete és czélszerü beosztása, a forgalmi ereknek helyes kiképzése s a túltömöttség megakadályozása, a szükséges közterek és üdülőhelyek alkalmas beillesztése és a középületek elhelyezése körül eddig elkövettünk. Azonban mindenesetre szükségesnek tartjuk annak hangsulyozását, hogy székes fővárosunk világvárosi hivatásának egyáltalán nem fog megfelelhetni, ha nem szakitunk az eddigi rendszerrel, mely mindama hibáknak kútforrását képezte, s melynek elve a *»máról holnapra«* való tengődés volt. A fényes jövő felé irányzott előrelátó tekintettel tisztán fel kell ismernünk azt a czélt, mely felé törekednünk kell és azokat az eszközöket, melyek által e czél legbiztosabban elérhető. A tisztán felismert czélnak rendületlen szem előtt tartása, s a czél elérésére vezető eszközöknek ernyedetlen erélyü alkalmazása legyen a jövőben követendő rendszernek alapelve.

Az elérendő *czélt* már jeleztük, s ez abban áll, hogy székes fővárosunk *világvárosi szinvonalra* emel-

tessék. Az e czélra vezető eszközöket három főcsoportokba lehet összesiteni.

1. A város hivatásának megfelelő *rendezés* és *beosztás*.

2. A közegészségi követelményeknek minél teljesebb megvalósitása, vagyis — az ujabban általánosan elfogadott műszóval élve: a *szanálás;* — végre ezzel kapcsolatban

3. *a lakásügyi reform.*

III.

Rendezés és beosztás.

I. A mi a város rendezését és beosztását illeti, erre nézve az irányadó elvek tulajdonképen oly magától érthetők, hogy ezekről nem is kellene bővebben szólnunk, ha a mult fejleményei nem terelték volna a közfelfogást oly mederbe, mely a régibb viszonyoknak megfelelt ugyan, de a jelen és még inkább a jövő viszonyainak már egyáltalában nem felel meg. Régebben Budapest nem volt egységes város, hanem lazán összefüggő kettős város; nem is volt Magyarország nemzeti kulturájának, az egységesen organizált magyar állam politikai és közgazdasági erejének czentrális góczpontja, mert hisz modern értelemben vett magyar állam nem is létezett. Buda »névleges« főváros volt, de az akkori viszonyokhoz képest még oly jelentőséggel sem birt, mint akármelyik ausztriai provinczia fővárosa; Pest ellenben egyszerüen provincziális kereskedelmi czentrum volt. De ép azért, mert Magyarország terményeinek kivitele és a külföldi iparczikkeknek behozatala — a legkedvezőtlenebb politikai, kulturális és közgazdasági viszonyok között is — aránylag nagy jelentőséggel birt, Pest aránylag elég lendületes fejlődésnek indult. E körülménynek tulajdonitandó, hogy a teljes stagnatióra kárhoztatott Budával szemben Pest mindinkább előtérbe nyomult, ugyhogy Buda — fővárosi czime daczára — a szab. királyi Pesttel szemben egészen háttérbe szorult. A világ már

Visszapillantás.

www.terc.hu

csak Pestet ismerte, a Duna által ettől elválasztott Buda ennek egyik legelhanyagoltabb külvárosa maradt.

A lánczhid felépülése és ezáltal a két városnak állandó összeköttetése a helyzetet alig javitotta, mert azok az alapviszonyok, melyek Pest emelkedésére és Buda elmaradására hatottak, lényegesen nem változtak. Jellemző e tekintetben, hogy ez a hid, mely a két város egyesitése végett is jött létre, oly helyre állittatott, mely kizárólag a pesti oldal szempontjából lehet indokolt, mert Budára nézve egy oly összekötő kapocs, mely egyenesen a várhegy közepének tart, fejlesztő hatással alig lehetett.

Ily körülmények közt találta Pestet és Budát egy negyedszázad előtt a kiegyezés és az új alkotmányos élet kezdete. Csodálkozhatunk-e, hogy az ez időponttól kezdve megindult rohamos fejlődés ugyanabban a mederben tört előre, melyet az eddigi viszonyok vájtak? A *két város*, illetőleg a törvényhozásilag kimondott egyesités után a *két városrész*, egységes szinvonalra emelése és arányos fejlesztése ez időponttól kezdve lehetséges, sőt kivánatos is lett de volna; de miután a megindult fejlődés áramlata az előbbi viszonyok által meghatározott irányban mozgott, ez áramlat »vis inertiae«-jének az eddigi irányból való elterelése és az áramlatnak a jövő által predestinált mederbe vezetése csak öntudatos tervszerü intézkedések által lehetett volna elérhető. Erre azonban senki sem gondolt; sőt az önállóan fejlődő Pest predomináló nyomatéka annyira be volt már vésve a köztudatba, hogy a budai oldal eddigi fejlődési tényezőinek a pesti oldalra való átvonása is egészen természetesnek látszott. Igy került át Budáról Pestre az országos hatóságoknak és intézményeknek egész sora, — többi közt — hogy csak a legfontosabbakat emlitsük — a földmivelés, ipar és kereskedelmi, valamint az igazságügyi miniszterium; továbbá a müegyetem stb. És ez az irány a legujabb időig sem szünt meg: áthoztuk és pedig

a legújabb időben a fenyitő törvényszéket, a vallás és közoktatási miniszteriumot stb.

Tanulság.

Ily körülmények közt magától értetik, hogy Budapest aránylagos egységes fejlődéséről szó sem lehetett. De miután most már világosan felismertük székes fővárosunk hivatását; miután az utolsó egy-két évtized fejleményeinek szemlélése még a legnagyobb rövidlátóságot is kétségbevonhatlanul felvilágosithatta arról, hogy ma már nem pusztán a kereskedelmi jelentőségére támaszkodó régi Pesttel van dolgunk, hanem egy oly székes fővárossal, a mely a kereskedés mellett az iparnak és művészetnek, a tudománynak és irodalomnak, a magyar nemzet társadalmi és politikai életének emporiuma kell, hogy legyen, sőt a melynek kulturális jelentősége a kisebb szomszéd állomokra is kihasson: most már egy perczig sem szabad elodáznunk a helyzet ama kategorikus követelményét, hogy a régi elavult felfogással szakitsunk, s a város rendezése, beosztása és szabályozása körül azokat az elveket vegyük alapul, melyek a jelenlegi gyökeresen megváltozott viszonyoknak megfelelnek. S ez elvek alapján annál határozattobb erélylyel kell eljárnunk, minél több hibát és mulasztást követtünk el a régi helyzetből kifejlett téves felfogás alapján.

IV.

Városrendezés alapelvei:

Mik azok az alapelvek, melyeket fővárosunk egészséges fejlődése érdekében a rendezés, beosztás és szabályozás egyszóval *a helyes organizáczió* tekintetében szem előtt kell tartanunk?

A) Természeti előnyök érvényesitése.

A) Az egyik legfontosabb alapelv, kétségtelenül abban áll, hogy Budapest fekvésének *lokális természeti előnyeit* a lehető legteljesebb mértékben érvényre emeljük. E lokális természeti előnyöket már érintettük: ezek a hegyvidék és sikság közvetlen összetalálkozása és a Duna vonala általi megosztása vagy he-

lyesebben mondva összekapcsolása. Ezeket az előnyöket mindeddig legkevésbbé sem igyekeztünk érvényre emelni, pedig Budapest összes individuális előnyei között ezek birnak a legnagyobb nyomatékkal; ezek esnek legnagyobb súlylyal a mérlegbe, ha arról van szó, vajjon Budapest versenyre kelhet-e más európai nagyvárosokkal és mindenek felett legactuálisabb versenytársával Bécscsel. Sőt tovább megyünk: nemcsak hogy a Duna vonalában és az ettől jobbra eső bájos hegyvidékben rejlő előnyöket kellően érvényre nem emeltük, hanem ezeket ugyszólván akadálynak tekintettük, a miből aztán az a ferde helyzet keletkezett, hogy a mi Budapestre nézve a legnagyobb előny kellett volna hogy legyen, az valóságos hátránynyá vált. Eddigi helyzet.

Megjegyezzük, hogy ha ez igy történt, ebből senkinek sem lehet szemrehányást tenni; mert ha áll az, a mit Carey a földfoglalásra nézve nemzetgazdasági törvényül felállitott, hogy a szántás-vetés a kevésbbé értékes, de könnyen feltörhető talajnemeken (erdő- és mocsárnélküli területek) kezdődik és csak később tér át a nehezebben kultiválható, de annál értékesebb erdő- vagy mocsárfedte gazdag talajokra: akkor legkevésbbé sem csodálkozhatunk, ha ugyanezt a szabályt a várostelepitéseknél is tapasztaljuk. A sík terület, melyen az utczavonalak kihasitása és a beépités nehézségekkel nem jár, sokkal könnyebben és gyorsabban települ be, mint a dombos vidék, ahol a megfelelő utvonalak kiképzése maga is nehézségekkel és munkával jár, s ahol az épitkezés aránylag költségesebb. Szintugy könnyebben és gyorsabban települ be a beépitetlen terület, mint az oly terület, ahol az új épités régibb alkotások lerombolását teszi szükségessé. Ezek a viszonyok okozták első sorban a budai oldal elmaradását; és ezekhez járult a Duna vonala által megnehezitett hozzáférhetőség, mely annál érezhetőbb akadálylyá vált, minél jobban túlsulyra emelkedett az ikerváros balparti része.

De ha a jelenlegi ferde helyzet az előadottaknál fogva érthető és könnyen megmagyarázható, ebből még távolról sem következik, hogy azt jövőre is változatlanul megtürjük. Itt az idő, hogy fővárosunk fekvésének természeti előnyeit minden tekintetben érvényre emeljük; s hogy ami eddig akadályul és hátrányul szolgált, hivatásszerüleg előnynyé alakittassék át.

Főelőnyök: 1. A Duna mint központi tengely.

A mi a *Duna vonalat* illeti, ez egy kisebb községre nézve mindenesetre oly közlekedési akadály lenne, melylyel alig birkozhatnék meg: de egy hatalmasan fejlődő nagy városra, egy világvárosi nagyságra predestinált településre nézve megbecsülhetetlen fejlődési tényező. A szárazföldi közlekedési akadályt egy ily nagy közület hidak által könnyen leküzdheti. De magát a vizi vonalat is nemcsak fontos *közlekedési útul* használhatja fel, hanem a nagyvárosi élet pótolhatlan fontosságu elemévé teheti. Ezen előnyöket még fokozza e vonalnak felülmulhatlan *egészségügyi jótékonysága*, az éltető és üditő hatás, mely nemcsak a táj növényzetét dússá és hatalmassá, hanem az itteni lakást is egészségesebbé és élvezetesebbé teszi; továbbá a *szépészeti hatás*, mely nemcsak a szemet gyönyörködteti, hanem az imponáló természeti szépségeknek és az itt csoportosuló nagyszerü emberi alkotásoknak együttes benyomásával lenditő és emelő hatást gyakorol a kedélyre és szellemre, a hazafias érzelmekre és haladási törekvésekre.

A Duna vonala tehát már csak ezen okoknál fogva is fővárosunknak szorgosan gondozandó központi vonalát, tengelyét kell hogy képezze. Ennél fogva okvetlenül szükséges, hogy annak imént felsorolt előnyei kihasználásával a Duna mindkét oldalán elterülő városrészek fejlődése egyenlő szinvonalra emeltessék, hogy a városfejlesztő tényezők mindkét oldalra nézve egyenlően osztassanak meg, hogy ezek révén a haladási erő mindkét oldalon párhuzamos egyenlőséggel érvényesülhessen.

Mindeddig ez nem történt meg, mig a pesti oldalon a legutolsó két évtized alatt a középületeknek

egész nagy tömege jött létre (nagyrészt ugyan czélszerütlenül elhelyezve), addig a budai oldalon alig egy-két nagyobb szabásu középület emeltetett. Mig a pesti oldalon nagyszabásu sugárutakat és körutakat alkottunk, melyek a közlekedési eszközök sürü hálózatával vannak átszőve, addig a budai oldalon egyetlen egy nagyobb szabásu organikus utvonalat sem képeztünk ki, közlekedési hálózatát nem fejlesztettük.

Sőt ami a pesti oldal nagyobb szabásu utvonalait illeti, ezek alkotásánál és kiképzésénél sem voltunk tekintettel arra, hogy fővárosunk központi tengelyét a Duna vonala kell hogy képezze; mert sem a régi, sem az ujonnan alkotott utvonalak (a körutnak a Dunára torkoló végpontjaitól eltekintve) nincsenek organikus kapcsolatba hozva a Duna vonalával. E baj orvoslására csak a legujabb időben tétetett az első úttörő lépés, midőn az eskütéri hid épitésével kapcsolatban a hatvani-utcza kiszélesitése és a Duna vonaláig való tovább vezetése elhatároztatott. Ez az úttörő lépés tetemes áldozatokba fog kerülni, de bőven meg fogja hozni gyümölcseit. Ez által azonban a baj orvoslása még nincs befejezve. Még két igen fontos sugárutunk van, melyet okvetlenül organikus kapcsolatba kell hoznunk a Duna vonalával: a váczi-körut és az Andrássy-út. Az előbbi a Károlykaszárnya területének és az azon túl fekvő régi házakból álló háztömbnek átlószerü áttörésével ma még aránylag csekély áldozat árán meghosszabbitható a jelenlegi kigyótérig, a hol az eskütéri hid felé vezető új úttal egyesülhet. Az Andrássy-út pedig egyenes vonalban tovább vezethető az Erzsébet-téren keresztül egész a Gizella-térig, a mely terekről több ágban Deltaszerüleg torkolhat a Dunára. Magától érthető, hogy a két vonal kiképzésénél nagy suly fektetendő a művészi kivitelre. Ez uton a pesti oldal nemcsak közlekedési, hanem szépészeti szempontból is rendkivül sokat nyerhetne és egyszersmind — legalább nagyjában — orvosolva lenne

az a legnagyobb organikus baj, mely a Dunavonalnak mint fővárosunk központi tengelyének izoláltságában rejlik.

2. A budai hegyvidék.

A Duna vonalán kivül a másik fontos tényező, mely arra van rendelve, hogy Budapest világvárosi hivatásának alapul szolgáljon, s a mely eddigi elhanyagoltságánál fogva a nagyobb szabásu fejlődésnek nem tényezője, hanem akadálya volt: a *budai oldal változatos hegyvölgyes terület-alakulata.* Egy pusztán üzleti jellegü kereskedelmi vagy gyárvárosra nézve ez a terület kétségtelenül nem a legalkalmasabb. De egy oly városra nézve, mely e hivatás igényein túl akar emelkedni, mely a művészi és szellemi élet termékeny melegágya akar lenni, mely arra van rendelve, hogy a társadalmi előkelőségnek, a politikai hatalomnak góczpontja legyen, mely — mint a magyar birodalom székvárosa — egy ezredéves állami életnek dicső multját akarja megtestesiteni, s e nemzeti dicsőség jelvényét viselő fejedelem székhelyét oly fénynyel akarja övezni, hogy annak szemlélése áhitattal töltsön meg minden hazafi szivet, mely természeti és művészeti szépségeivel, s az itteni tartózkodás kellemes és egészséges voltával hivatva van a haza határain túlról is települőket és látogatókat vonzani, egyszóval egy székes fővárosra, egy világvárosra nézve ez a terület megbecsülhetetlen kincs. A niveau-differencziák művészi felhasználása tizszeresre fokozhatja e városrész külső benyomásának imponáló és vonzó hatását; az üzleti zajból és tultömöttségből kiemelkedő magaslatok és lejtők bájos kilátásukkal és üditő légkörükkel a csendes nyugalmas életre és szellemi munkára nézve hasonlithatlanul alkalmasabbak, mint az olyan sík terület, melyet egyaránt elborit a vagyonszerzés zaja és izgalma; hasonlithatlanul alkalmasabbak arra is (a mi annál életbevágóbb fontossággal bir, minél nagyobbra fejlődik a város), hogy oly települési és épitkezési rendszer kapjon lábra, melynek czélja nem a minél

többet jövedelmező tultömöttség, hanem az üde, egészséges családi lakás, ennek megbecsülhetetlen gazdasági és higienikus, ethikai és morális előnyeivel.

Hogy az ily területen a megfelelő úthálózat kiképzése és a betelepités valamivel több nehézséggel jár, mint a sík területen, azt már érintettük; de a jelenlegi viszonyok közt ez nem lehet ok arra, hogy eme legértékesebb területet továbbra is parlagon hevertessük. Hisz a szemünk láttára helyenkint keletkező fejlemények már eddig is kézzelfoghatólag bebizonyitották, hogy a jelzett előnyök felhasználásának szükségét közönségünk nemcsak napról-napra erősebben érzi, hanem azok kihasználására a kellő képességgel is bir. Fényesen tanuskodik erről a budai hegyvidék egyes megközelithető pontjain, pl. a Svábhegyen, a Gellérthegy déli lejtőjén stb. gyorsan keletkező és növekvő villaterületek.

Ennélfogva elodázhatlan feladatnak tartjuk, hogy a budai oldalnak a pesti oldallal egyenrangu szinvonalra emelését teljes erélylyel felkaroljuk, s hogy mindazon tényezők, melyek a pesti oldal gyors fejlődését előidézték, a budai oldalon is müködésbe helyeztessenek; söt — a mennyiben a rendezés és település itt némileg nagyobb nehézségekkel jár — eme tényezőknek esetleg még hatályosabb érvényesitését is indokoltnak látjuk. Következtetés.

V.

B) A második fontos alapelv, melyet fővárosunk rendezésénél és beosztásánál szem előtt kell tartanunk, a város egész területének a forgalom szempontjából kiinduló *organikus egységbe való összefoglalása.* Erre nézve mindenekfelett a közlekedési hálózatnak rendszeres, egyenletes kiképzése szükséges. És e tekintetben, magától érthetőleg, első sorban a nagyobb szabásu sugárutak és körutak játszák a főszerepet. *B)* Szerves egységbe foglalás

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

Központ, és ebből kiinduló úthálózat.

A mi e főfontosságu utvonalakat illeti, a dolog természetében fekszik, hogy sem a sugárutak, sem a körutak rendszeres elhelyezéséről szó sem lehet, ha az egész városi egységnek nincs állandó központja. Mindaddig, mig Budapest nem képezett egy egységes várost, ily központról sem lehetett szó, és rendszertelen fejlődésének ép ez képezte egyik főokát. De ha most a kettős városból egységes várost akarunk alkotni, e központ konstatálása és figyelembevétele mulhatlanul szükséges. Szerencsénkre ezt a város terepalakulata meg nem változtatható határozottsággal előírja. A központ kétségtelenül ott van, a hol az egész városi területnek két főtengelye egymást szeli és a hová a nagyforgalmu sugárutak gravitálnak. Az egyik főtengelyt — mint már fentebb kifejtettük — a *Duna vonala* képezi. A másik főtengelyt a pesti oldal főtengelyét kétségtelenül a kerepesi utvonal és ennek a Dunáig, illetőleg az eskütérig való meghosszabbitása jelzi. Ugyanis az eskütér tájéka felé irányulnak a pesti oldal összes sugárutjai, u. m.: a váczi (körutnak nevezett) sugárut, az Andrássy-ut, a király-utcza, a kerepesi-ut és az üllői-ut; és ezt a pontot fogja körül mind a két fő körut, a belvárost övező körut és a nagy körut. Egyébiránt a dolgok fejleménye is ezt jelölte meg főtengelynek, mert mig a többi sugárutnak a Dunáig való vezetését a közvélemény még szóba sem hozta, addig a kerepesi utvonalnak a Dunáig való áttörését a törvényhozás — az eskütéri hiddal kapcsolatban — már törvényesen elrendelte.

Ha e szerint fővárosunk második főtengelyét kétségtelenül a kerepesi utvonal jelzi: akkor a főváros központja is elmozdithatlanul meg van jelölve. Képezi ezt az épitendő eskütéri hid. Innen kell kiindulni nemcsak a pesti, hanem a budai oldalon is a legnagyobb szabásu forgalomra hivatott *sugárutaknak,* melyeknek ez utóbbi terület hegy-völgyes voltánál fogva itt ugyan a területi alakulás által megkövetelt módo-

sitásokkal de mégis kellő rendszerességgel kell a főbb irányokban elágazni. A mi a *körutakat* illeti, ezeknek is a dolog természete szerint számolni kell a terepalakulással; azonban ezek is okvetlenül kiképezendők oly formán, hogy az állandó központ körül haladó periferiális forgalom megakadást ne szenvedjen.

Az egységes szervezés lehetősége.

Rendkivül szerencsés véletlen, hogy a budai oldal forgalmi hálózatának ily módon való kiképzése nemcsak hogy lehetetlenné téve nincs, hanem a természet azt — a terepalakulat által — ugyszólván határozottan elő is irja. Ép az eskütéri hid táján van a budai oldal egyetlen völgynyilása, mely a fősugárutnak irányát egész a zugligetig és a Lipótmezőig előirja. Ezen kivül az e völgyet határoló emelkedések nem képeznek zárt sorokat, hanem — a városi területnek predestinált belső részen — megfelelő távolságokban mindenütt oly bemélyedések által vannak megszakitva, melyek a fontosabb sugár- és körutak elhelyezésére egészen alkalmasak.

Ezen igen szerencsés terepalakulat nemcsak a budai oldalra, hanem az egész egységes fővárosra nézve megbecsülhetetlen előny, s annak helyes kihasználása oly követelmény, melytől a budai oldal s ennek révén az egész egységes főváros egészséges fejlődése függ.

Nem lehet feladatunk a budai oldal uthálózatára nézve részletes tervekkel előállnunk, azonban elengedhetlennek tartjuk a helyzet követelményeit, különösen a már elhatározott eskütéri hid épitésével kapcsolatban egy-két szóval jelezni, annál is inkább, miután a budai városrészekre ujonnan alkotott részleges szabályozási tervek, még a III. fejezetben körülirt és többé tarthatlannak bizonyitott felfogáson alapulnak.

Budai sugár-utak.

A budai sugárutaknak, illetőleg a budai forgalmi uthálózatnak csak az eskütéri hid képezheti kiindulási pontját. A város térképében ennek kell prädominálni, s ennélfogva e központtal való organikus kapcsolat nem utólagos hozzátoldással oldandó meg.

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

Az eskütéri hidfőtől a főúterek először a Dunaparton fel- és lefelé haladnak, tehát a jobbparti város szélső utjait képezik. Ezek megvannak. A város belterületén áthaladó fő-sugár utvonalnak irányát a terepalkat illetőleg az itt létező völgy szabja meg. Az a völgy, mely a Gellért-, nap- és várhegy között elterül és szakadatlan összefüggésben a hegyvidékes városrész főforgalmát a Lipótmezőn áthaladva, a város határán tul viszi.

E városterületen ezen legfontosabb sugáruton kivül az eskütéri hidtól kiindulva, még két fontos sugárutra van szükség: az egyik, mely a forgalmat lehetőleg megkönnyitő, lankás emelkedéssel a *várhegyre* vezet, mely utvonal kérdése az ép most épülő várpalotai uttal már meg van oldva; a másik, a mely a Gellérthegy és Naphegy között fekvő nyereg felé vezet. Ez utóbbi ut nemcsak a Gellérthegy és Naphegy felső és tulsó részeit kapcsolja össze a város központjával, hanem az innen nyugati irányban elterülő jelentékeny területnek is főforgalmi ere kell hogy legyen, sőt az ez irányban fekvő községekkel (Buda-Eörs stb.) való összeköttetés közvetitésére is hivatva van. Ennélfogva ez az ut is nemcsak kellő szélességgel épitendő ki, hanem — helyenkint esetleges serpentinszerü kitérések beillesztésével — oly módon is vezetendő, hogy ennek emelkedése a nagyobb forgalmat ne akadályozza.

E három utvonalról, melyek az eskütéri hidtól, mint a főváros központjából kiinduló budai uthálózatnak legesleglényegesebb törzsvonalait kell hogy képezzék, főleg azért emlékeztünk meg, mert ama szabályozási tervezetben, melyet a közmunkatanács ujabban megállapitott és a hirlapokban röviden ismertetett, sem a völgy fenekén létesitendő fősugárutról (mert az Attila-utcza ilyennek nem tekinthető), sem a Gellérthegy és Naphegy közötti nyereg felé emelkedő »nyugati« sugárutról szó sincs. A közmunkatanács hivatkozott terve a nyilvánosság és előttünk is isme-

retlen levén, annak birálatába nem bocsátkozhatunk. Azonban miután a közmunkatanács maga is kijelenti, hogy az eskütéri hiddal kapcsolatos szabályozások e tervbe nehézség nélkül beilleszthetők, — a most emlitett két sugárutnak beillesztését, illetőleg a tervnek e két elkerülhetlen sugárutra való tekintettel leendő átalakitását annál szükségesebbnek tartjuk, miután e nélkülözhetlen főutvonalak hiánya mellett — a budai oldalnak a pesti oldallal egy szinvonalra emelése — s ez által az egészséges egységes városfejlődés — daczára az uj hidak épitésének — lehetetlenné volna téve, s a főczél, melyet az uj hidak épitése által elérni akarunk, nagyrészt illuzóriussá válnék.

VI.

C) A harmadik nagyfontosságu alapelv, mely székes fővárosunk rendezésénél kiváló horderővel bir, a város egységes területének a terepviszonyok és a különféle igények szerinti *rendszeres, helyes beosztása.* Ha ma már egy egyszerü polgári lakásnál is megköveteltetik, hogy a különféle funkciókra szánt fő- és mellékhelyiségek bizonyos czélszerü rendszerességgel legyenek egymástól elkülönitve és egymással összekapcsolva, s hogy az illető helyiségek mindegyike a hozzá kötött czélnak megfelelően legyen felszerelve: mennyivel inkább megköveteltetik ez egy hatalmas városi településnél, egy világvárosi jelentőségre hivatott és erre aspiráló székes fővárosnál! *C)* **Helyes beosztás.**

Hogy Budapest jelenlegi beosztása és elrendezése mind a kivánatos elkülönités és összekapcsolás, mind a különféle igények szerinti czélszerü csoportositás tekintetében nagyon távol áll attól, hogy azt rendszeresnek és helyesnek lehetne tekinteni, azt, ugy véljük, felesleges bővebben fejtegetni. Daczára, hogy Budapest aránylag egészen fiatal város, melynek nagyobb mérvü fejlődése csak nehány évtizedre vezethető vissza, — mindazáltal az összes európai nagyobb **Eddigi helyzet.**

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

városok között — még a legrégiebbeket sem véve ki — nem ismerünk egyetlen egyet sem, mely Budapestet a rendszeres helyes beosztás tekintetében tetemesen felül nem haladná. Sőt ha a régi Pestet és Budát a jelenlegivel összehasonlitjuk, akkor is nem a jelenlegi egységes, hanem a régi kettős város beosztását és berendezését kell helyesebbnek tartanunk. — A legnagyobb hibákat tehát e tekintetben ép a legujabb időben, a leglendületesebb haladás korában követtük el, és ennek főokát leginkább a középületek és közintézetek elhelyezésében látjuk; mert a középületek mindenkor az illető érdekcsoportokat vonzzák magukhoz s ezáltal az illető városrész jellegét kidomboritják. Középületeink elhelyezésénél erre csak igen ritka esetben voltunk tekintettel, a mi rendszertelenséget, mondhatnók valóságos chaoszt idézett elő.

Magától értetik, hogy ezt jövőre meghagyni nem lehet, sőt az előrelátás hiányában elkövetett hibákat igyekeznünk kell lehetőleg helyrehoznunk.

Teendők. Hogy ezt elérhessük, mindenek előtt szem előtt kell tartanunk, hogy Budapest ezentul egységes város leend; szem előtt kell tartanunk továbbá, hogy ez egységes területen a különféle hivatáskörök és foglalkozási ágak, az üzleti- és lakóhelyek, a nyilvános és magánépületek ugy helyezkedjenek el, a mint azt a terepviszonyok leghelyesebben előirják és a mint ez az illető hivatáskörök és foglalkozási ágakra nézve legczélszerübb. A mi egymáshoz tartozik, az egymással összefüggésbe hozandó, azonban a mi egymással össze nem illő és egymást zavarja, az egymástól lehetőleg elkülönitendő.

Pesti és budai oldal hivatása. A helyes beosztás tekintetében is nagy fontossággal bir a Duna vonala, mely a sik területet a hegyvidéktől elválasztja. A dolog természete azt követeli, hogy mig a nagytermelés és forgalom, az üzleti élet és vagyonszerzés tényezői inkább a sik területre vannak utalva, addig a nagyobb csendet és nyugalmat

igénylő tudományos és szellemi foglalkozásnak inkább a dombos terület felel meg; ugyanez felelne meg legjobban az üdülés és pihenésre szánt lakhelyeknek; és miután a királyi várpalota is szerencsére e helyen van, mindazok a tényezők, melyek a korona fényének emelésére s a nemzeti élet diszitésére vannak hivatva, leginkább a királyi székhely körül csoportositandók.

E mellett a helyes beosztás megköveteli azt is, hogy egész épitkezési rendszerünk — melynek fogyatkozásai napról-napra érezhetőbbekké válnak — a tudomány és tapasztalat követelte igényeknek megfelelően módosittassék. Megjegyzendőnek véljük, hogy az ujabbi épitő rendszabályoknak az a része, mely a város területét épitkezés tekintetében zónákra felosztja, a balpart sikterületére nézve teljesen megfelelő, de a jobbparti hegyvidékes városrészre nézve nem az, mert ez a hegyvidék a sikterületétől eltérő elveket kiván, a melyekre e szabályrendelet tekintettel nem volt. Itt, hol az egészséges, kényelmes és nyugalmas lakhatás feltételeit a természet különös bőkezüséggel nyujtja, ezek kihasználására a legnagyobb suly fektetendő.

Ezek mellett a közlekedési eszközök egyenletes kiképzése és a budai oldalnak a pesti oldallal egy szinvonalra emelése szükséges.

Az egységes nagyváros fogalmából pedig önkényt következik, hogy okvetlenül szükséges a középületek és intézetek elhelyezésénél a Duna két oldalán elterülő városrészeket egyenranguaknak tekinteni, és azokat a középületeket és intézeteket, melyek hivatásszerüleg a budai oldalra illők — ide helyezni.

Mindezek magától érthetőleg nem vihetők keresztül rögtönözve; nem is ajánlandók e czélra oly rendszabályok, melyek fővárosunk szabad fejlődését megakasztanák. Mindenesetre azonban gondoskodni kell arról, hogy a természetszerü elhelyezkedés fennálló akadályai elhárittassanak. — Ha ez meglesz, a helyes krisztalizáczió biztosan önmagától is meg fog történni.

www.terc.hu

A beosztás további részletezésébe nem kivánunk bővebben belebocsátkozni, mert ezt csak tervvel lehetne tenni. Miután azonban a közmunkatanács által a budai oldal szabályozására vonatkozólag ujabban kidolgozott és fennebb már érintett tervezetben egy oly pontot találunk, mely az imént elöadott elvvel homlokegyenes ellentétben áll, erre nézve még egy megjegyzést bátorkodunk tenni.

A közmunkatanács ugyanis a Gellérthegytől délre elterülő dunaparti részt gyárvárosnak szánta. Ha valaki, bizonyára mi leginkább arra törekszünk, hogy az ipar és nevezetesen a gyáripar is minél nagyobb tért foglaljon hazánkban és különösen fővárosunkban, mint a hazai ipar ma még egyetlen metropolisában. De miután Budapest ma már nem pusztán ipari és kereskedelmi város, a helyes beosztás szempontjából egyáltalán nem helyeselhetnők, ha a Dunapartnak ez a része is gyári telepekre engedtetnék át. A pesti oldalnak egész külső kerülete Uj-Pesttől Kőbányáig és Soroksárig (a városliget irányában eső szelet kivételével) gyártelepekkel van teleszórva, azonkivül a Duna jobb partján is észak felé már számos jelentékeny gyártelep foglalt tért. E telepeket helyükről eltávolitani már nem lehet, s ennél fogva Budapest körületének háromnegyed része már ugyis gyári város jellegével bir, ahol az ily telepek napról napra sürübben fognak keletkezni és a hol azok terjeszkedésének utját mi sem állja. Legyen tehát a városnak illetőleg a Dunavonalnak legalább egy negyede, melyen nem annyira a gyári, mint inkább a fő- és székvárosi jelleg domborodjék ki! Különben is e hely (az ugynevezett Lágymányos) — főleg a hazai ipar szempontjából — oly czélra van hivatva, melyet egy világváros nem nélkülözhet s melyre ez a hely annyira alkalmas, hogy annak párját alig találhatjuk az egész európai kontinens nagyobb városaiban. E czél az, hogy e helyen *állandó*

kiállitási területet létesitsünk, ahol a jövőben rendezendő nagyobb szabásu kiállitások megtartandók lesznek. A millennáris kiállitás helyének megállapitására kiküldött bizottság ugyszólván egyhangulag e hely mellett nyilatkozott, és csupán az idő rövidsége nem engedte, hogy a millennáris kiállitás ide helyeztessék.

Ennek a helynek erre a czélra való fentartása teljesen kizárja, hogy itt gyárváros létesüljön, sőt még azt is kizárja, hogy ez a terület magánkezekbe menjen át. Itt kellő diszszel ellátott terjedelmes nyilvános park létesitendő, mely üdülő helyül szolgáljon és pedig leginkább az ily helyeket ugy is egészen nélkülöző bel-, józsef- és ferenczvárosi terület lakói számára. Az eskütéri és különösen a vámháztéri hid kiépülésével a hozzáférhetés nagyon meg lesz könnyebbitve és különben is a Gellérthegy déli lejtőjén szépen fejlődő villaterület is ezt indokolttá teszi.

De azonfelül a Dunafolyónak egyre égetőbben érzett kikötő-szükségét is e helytt kell kielégiteni, a mint az a Dunaszabályozás tervezeténél már 1871-ben czélba vétetett E két intézménynek. — kiállitási területnek és kikötőnek — itteni létesitése e városrész szabályozása és rendezése szempontjából mindenesetre fontosabb közgazdasági és forgalmi követelmény, semmint az uj farkasvölgyi temetőnek minden oldalról való könnyebb hozzáférhetése, melyre a közmunkatanács oly nagy sulyt fektet. Sőt határozottan ki kell mondanunk, hogy nagyszabásu temetőnek a farkasvölgyben való elhelyezését közegészségi szempontból nem tartjuk helyes gondolatnak, miután ezen völgykatlan a jelenleg még legegészségesebb városrészre torkol.

VII.

D) Szépészeti követelmények.

D) Még egy fontos alapelvet kell megérintenünk, mely fővárosunk rendezésénél különös figyelmet érdemel, s ez a *szépészeti követelmények kielégitése*. Egy csu-

pán üzleti érdekü településnél ez az elv sem játszik kiváló szerepet, azonban egy magasabb hivatásu városnál ez — hasznossági szempontból is — annyira fontos, hogy azt egyáltalán nem mellőzhetjük.

Midőn ezen elvet hangsulyozzuk, meg kell jegyeznünk, hogy itt tulajdonképen nem az egyes épületek és egyéb alkotások művészi értékéről van szó, noha ez is kétségtelenül igen nagy horderővel bir, hanem inkább az elrendezésről, a csoportositásról, az utvonalok és közterek szépészeti illetőleg művészi kiképzéséről. Az elrendezésben érvényesülő művészet, még akkor is ha az egyes épületek egész egyszerüek, aránylag sokkal nagyobb szépészeti hatást képes elérni, mint akár a legdiszesebb épületek tömege, ha ezek elhelyezése és csoportositása nem felel meg a szépészet kivánalmának.

Eddigi helyzet

Sajnos, hogy főválosunk ép ebben a pontban, az elrendezés tekintetében, teljesen nélkülözi a magasabb művészi jelleget. Nem szólva a budai oldalról, mely még nagyon kevés uj alkotást mutathat fel: ha csak az előbbre haladott pesti oldalt vesszük szemügyre, hol az alkotások legnagyobb részére véve majdnem tabula rását találtunk, hol a nagyszabásu épitkezéseknek, nyilvános és magánpalotáknak létesitésére az utolsó évtizedek alatt száz meg száz milliók fordittattak, hol egyes városrészek egészen ujból keletkeztek, s hol oly szabályozások vitettek végbe, melyek által egyes régibb városrészek teljesen átalakultak: ha mindezeket közelebbről szemügyre vesszük, — az Andrássy útvonal kivételével — nem találunk egyetlenegy teret vagy útvonalat sem, mely a szépészet követelményeinek megfelelne, mely a művészi alkotóképesség kezenyomát láttatná. Sőt maga az Andrássy-út is csak azért sikerült, mert azt a helyi viszonyoknál fogva egyszerü vonalzóval meg lehetett csinálni. De sem elhelyezése, sem kezdete és végpontja már egyáltalában nem felel meg a szépészet követelményének.

www.terc.hu

Ily viszonyok közt kétszeres sulyt kell fektetnünk a *városrendezés művészetére*, melyről sok embernek, még olyanoknak is, a kik a maguk szakában a művészet vagy tudomány igen magas fokán állnak, fogalmuk sincs ugyan, de a mely ma már magas fokra fejlődött művészeti ágnak tekinthető, s a városok szépitése szempontjából egyáltalában nem nélkülözhető. Városrendezési művészet.

Ez a művészet az épitészi művészethez körülbelül oly viszonyban áll, mint pl. a tájkertészet művészete a fa- vagy virágtermelés mesterségéhez, vagy a zenekarvezetés művészete az egyes hangszerek kezelési művészetéhez. Lehet egy zenekarban akár száz legelsőrendű hegedüs, trombitás stb., de ha mindegyik a többire való tekintet nélkül tetszés szerinti tempóban csak a maga nótáját huzza vagy fújja, bizony-bizony oly hangversenyt kapunk, melytől még az afrikai néger is megszökik.

Miután a városrendezés művészete ma már magasfejlettségü művészeti ágnak tekinthető, feleslegesnek tartjuk e művészet elveivel vagy szabályaival részletesen foglalkozni. Ki kell azonban emelnünk, hogy mint minden más művészetnél, ugy ennél is főleg két tényezőre kell a legnagyobb sulyt fektetni: az első a *jellegzetesség* mely nélkül művészet egyáltalán nem képzelhető, a másik pedig a *szépészeti érzék*, mely a szabályosságtól való minden eltérést oly módon tudja megoldani, hogy az ne zavarólag, hanem szépitőleg hasson. E két legfontosabb tényezőt, melyek a művészet leglényegesebb sarkpontjait képezik, s melyek nélkül igazi művészetről szó sem lehet, eddigi városrendezésünkben teljesen nélkülözzük. Sőt eddigi törekvésünk leginkább oda irányult, hogy e tényezőket lehetőleg kiküszöböljük. A helyett, hogy a jellegzetes mozzanatokat kellően érvényre emelni igyekeztünk volna, arra törekedtünk, hogy mindenfelé bizonyos egyformaságot vagy ha ugy tetszik egyhanguságot Ennek főelvei.

hozzunk létre; a ki nem kerülhető szabálytalanságokat pedig nem szépészetileg megoldani, hanem egyszerüen eltussolni igyekeztünk, s ha ez nem sikerült, meghagytuk, ugy a mint volt.

Teendők a budai oldalon.

Ha a város azon részeiben, a hol már véglegesen befejezett tényekkel állunk szemben, az ez irányban elkövetett hibákat helyre hozni már nem igen lehet, mindenesetre gondoskodnunk kell, hogy legalább azokon a helyeken, a hol még ugyszólván szabad müködési terünk van, e hibáktól óvakodjunk, és az eszmétlen nivellirozás és eltussolás rendszere helyett a jellegzetes művészi megoldás rendszerét juttassuk érvényre. Ez főleg a budai oldalra vonatkozik, hol ez a művészi megoldás rendszere a terepalakulatnál fogva kétszeresen szükséges. Itt nem végnélküli egyenes sik területtel van dolgunk, melyen a szabályozás esetleg egy közönséges vonalzóval is keresztül vihető, hanem változatos hegy-völgyes területtel, melyen a niveaudifferencziák s a dombok és völgyek váratlan ki- és beszögelledése sokkal complicáltabb eszközöket igényelnek.

Minden niveaudifferenczia, minden völgy- vagy hegykanyarulat egy-egy akadályt gördit utunkba. De ép ez akadályok képezik a művészi alkotásoknak nemcsak fő objectumait, hanem fő tényezőit is. »In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister!« Minden nehézség, mely szépészetileg megoldatik, egy-egy művészi alkotás értékével és hatásával bir. Ennélfogva a városrendezés művészetének itt van a tulajdonképeni talaja, itt érvényesülhet legjobban a »*jellegzetes*« építés és rendezés, itt érheti el tetőpontját az az építési és rendezési stilus, mely a mai kor általános művészeti irányának leginkább megfelel, s melyet az ez ügygyel foglalkozó modern irodalom »*festőinek*« nevez Hanem magától értetődik, hogy mindez előnyöket fel kell tudni használnunk, a mihez mindenesetre kiváló művészi érzéken alapuló vezetés szükséges.

VIII.

Egészségügy és lakásreform.

II. Az előadottakban nagyjában jelezni igyekeztünk azokat a legfontosabbb alapelveket, melyek fővárosunk *rendezésénél és beosztásánál* különösen szem előtt tartandók. A rendezésnél és beosztásnál azonban aránylag nem kisebb fontosságu az *egészségügyi követelményeknek* kielégitése vagy röviden a *szanálás*, valamint ezzel kapcsolatban az egész müvelt világban mindenütt folyton erősebben hangoztatott *lakásreform*. Ezen nagyfontosságu problemák fejtegetését azonban jelenleg csak igen felületesen akarjuk érinteni. A szanálás kérdése ugyanis jóformán kivül esik azon hatáskörön, melyre magunkat hivatva érezzük; a lakásreform pedig oly témát képez, melylyel mi is, de azonkivül más hatósági és társadalmi körök is hosszabb idő óta behatóan foglalkoznak, s mely újabban a székes főváros kezdeményezése folytán oly stádiumba jutott, mely e problema megoldására igen biztató útat nyit. Ennélfogva e két kérdéssel csak annyiban akarunk foglalkozni, a mennyiben ezek a fejtegetésünk tárgyát képező ügykörbe határozottan beleszögellenek.

Eddigi bajok és azok orvoslása.

Azt talán felesleges bővebben fejtegetnünk, hogy az egészségügyi követelmények kielégitésének problémája egészen másképp oldandó meg egy kisebb terjedelmü és kevés lakóval biró városban, mint egy nagy terjedelmü több százezernyi vagy ép milliónyi lakossal biró városban. Miután pedig előrelátható, hogy székes fővárosunk lakossága egy negyedszázadon belül mindenesetre el fogja érni az egy milliót: most már határozottan ezzel a helyzettel kell számolnunk. A fő feladat ebben a tekintetben is a közthereknek és az útvonalaknak megfelelő méretekben, valamint megfelelő sűrűségben való kiképzése; továbbá bizonyos megfelelő aránynak megállapitása az utczák szélessége és az azokat szegélyző házak magassága között; valamint a tulságos nagy háztömböknek utczák kihasitása által való felaprózása. Mindezekről eddig kellő

gondoskodás nem történt, s ennek tulajdonitandó, hogy egyes városrészekben — főleg a pesti oldalon — már ma is oly tultömöttség kezd lábrakapni, mely idővel az eddigi földszintes házacskáknak 2—3 emeletesre való kiépitése által székes fővárosunkra nézve végzetessé válhatik. Ez a baj ma még csak helyenkint mutatkozik, s ezért azon ma még segiteni lehet. Csakhogy erre nézve gyors és erélyes beavatkozás szükséges. Nevezetesen elengedhetlenül szükséges, hogy székes fővárosunk eddigi szabályozási tervezete és a beépitésre nézve elfogadott szabályzat minél előbb gyökeres revisió alá vétessék és pedig nemcsak abból a szempontból, hogy a két-három emeletes házak számára hivatott útvonalak kiszélesittessenek, hanem abból a szempontból is, hogy a tulságosan nagy háztömbök elaprózása végett új útvonalak töressenek, s helyenkint, a szükséghez képest, új terek igtattassanak be.

Ez intézkedéseken kivül van még egy másik nagy fontosságu tényező, mely fővárosunk szanálására nézve rendkivül nagy horderővel bir, s ez ama már számos izben hangoztatott követelmény, hogy fővárosunk mindkét dunaparti részének fejlesztése egy szinvonalra emeltessék. Ha a kellő városfejlesztési tényezők (szabályozás, közlekedés, kedvezmények, stb.) erélyes működésbe helyczése által az épitési hajlam lendületes energiája a budai oldalra is áttereltetik, s ez oldal gyors emelkedése a lakosságnak egy részét oda vonja, a pesti oldalon fenyegető túltömöttség némileg alább fog szállni s egyenletesebb, egészségesebb fejlődés fog lábra kapni.

Hasonló hatással leend a kilátásban levő *lakásreform* is, melynek főczélja — köztudomás szerint — a ma predomináló bérkaszárnyák rendszerével párhuzamban a *családi házak* rendszerét meghonositani és minél inkább előmozditani. Ez a reform is leginkább a budai oldalra van utalva; miután itt a főváros központjától igen csekély távolságban még

rengeteg oly beépitetlen és ujabbi beépités alá vonandó területek vannak, melyek mindenek felett ily családi házak számára alkalmasak, holott a pesti oldal legnagyobb részt már kiépitett bérkaszárnyákkal van fedve, melyeket lerombolni és családi házakkal helyettesiteni már nem lehet. De különben is a pesti oldal, mely sík területénél és a város eddigi elhelyezkedési meneténél fogva inkább az üzlet, a forgalom és általában a vagyonszerzési működés terrenumát képezi, még ha beépitetlen volna is, sokkal kevésbbé volna alkalmas a családi házak elterjedésére, mint a forgalomtól kevésbbé érintett budai dombos vidék. Ennélfogva mindazok a higienikus, közgazdasági és társadalmi nagy czélok, melyeket az ujabb kor apostolai a lakásreform által megvalósitani törekszenek, s melyek elől mi sem zárkózhatunk el, ha a haladó világkulturával egyenlépést akarunk tartani, ismét csak arra vezetnek bennünket, hogy fővárosunk Duna jobbparti részét hivatásának megfelelően kihasználjuk.

IX.

Az elmondottak után a fentebbi fejtegetésekben kidomborodó nagyfontosságu tényeket, valamint az azokból folyó következményeket röviden összefoglaljuk. Összefoglalás.

Ha székes fővárosunk jelenlegi helyzetét s jövő hivatását elfogulatlan nyilt szemmel nézzük, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy Budapest, mint a hatalmas Duna-Tisza-medenczének közgazdasági központja, mint az egységes magyar állam művelődési és társadalmi góczpontja, mint a nyugat és kelet határán fekvő egyetlen nagyobbszerü városi település, kétségtelenül arra van hivatva, *hogy világvárosi színvonalra emelkedjék.* E czél felé fővárosunkat akadályt nem ismerő hatalmas természeti erők hajtják előre. Azonban e rohamos előmenetel daczára Budapest fejlődése mégsem egészséges. A növényéletből vett hasonlattal

élve: a *külső körülmények*, nevezetesen a talaji és légköri viszonyok rendkivül kedvezők, de a fejlődés *belső organikus* tényezői tekintetében minden irányban végzetes bajokat látunk. E bajok orvoslása ma már elodázhatlan követelménynyé vált.

Ha e bajokat és azoknak orvoslási módját vizsgáljuk, bármily szempontból induljunk ki, akár a városrendezés, akár a szanálás és lakásreform szempontjából, mindenütt és minden arányban egy és ugyanazt a fő organikus bajt látjuk: a *budai oldal elhanyagoltságát, tespedő élettelenségét*, mely fővárosunk fejlődését *egyoldalúvá, félszeggé* teszi. Mindazok a kardinális hibák, melyek a városrendezés elengedhetetlen alapelveit egytől-egyig gyökeresen sértik, első sorban erre a félszegségre vezethetők vissza. A budai oldal elhanyagoltsága által gyökeresen meg van sértve az az alapelv, mely a város *localis természeti előnyeinek kihasználását* követeli, meg van sértve az a másik legfontosabb alapelv is, mely a város egyenletes fejlesztése szempontjából annak *egységes szervezését* követeli. De a *helyes beosztás* és a *szépészeti követelmények* kielégitésének alapelve és leginkább ép azért nem érvényesülhet kellően, mert a budai oldal megbecsülhetlen értékü terrenumától mindeddig el voltak vonva azok a fejlődési tényezők, melyek a pesti oldal rohamos fejlődését előmozditották.

De nemcsak a *városrendezés*, hanem a *szanálás* és *lakásreform* napról-napra égetőbb követelményei is leginkább a budai oldal elhanyagoltságán szenvednek hajótörést.

A budai oldal fejlesztése mint főkövetelmény.

Ennélfogva, ha Budapest organikus bajain segiteni akarunk, mindenek felett ezt a gyökeres főhibát kell orvosolnunk. A budai oldalt, minden rendelkezésünkre álló eszköz erélyes felhasználásával, egyenlő színvonalra kell emelnünk a pesti oldallal.

Ennek sürgőssége.

Ez most annál sürgősebb követelmény, mivel a legujabb időben felmerült két nagyfontosságu mozzanat

oly helyzetet idézett elő, mely a *budai oldal jelenlegi türhetetlen rendezési állapotát örökre megrögzitheti*, s mely nemcsak a budai oldal, hanem az egész egységes Budapest jövő fejlődésére nézve *végzetessé válhatnék*. E két mozzanat: az épülőben levő *királyi várpalota* és az uj dunai hidaknak legközelebb megkezdendő felépitése. Előreláthető, hogy e nagyfontosságu uj alkotások az épitkezésnek a budai oldalon is, különösen az eskütéri hid és a várpalota környékén erős lendületet fognak adni. Ha azonban az épitkezés a mostani szabályozási terv alapján fog megindulni, — mely terv már a jelenlegi helyzetnek sem felel meg, s e vidék hivatásos fényes jövőjével épen nem számol: — minden uj épület, mely itt létre fog jönni, egy-egy alig leküzdhető uj akadályt fog képezni az e vidék hivatásos fényes jövőjének megfelelő szabályozással szemben, ugy hogy ezen az uton a megfelelő szabályozás egyszer mindenkorra lehetetlenné lesz téve.

E városrész szabályozási terve.

Ennélfogva a legelső elodázhatatlan feladat arról gondoskodni, hogy a budai oldalnak azon részére nézve, mely az épitendő eskütéri hiddal és az épülő királyi várpalotával kapcsolatban áll, a lehető legrövidebb idő alatt oly szabályozási terv állapittassék meg, mely nemcsak a jelenlegi helyzet, hanem a jövő fejlődés követelményeinek is minden tekintetben megfeleljen.

E követelményeket — a fentebb előadottakban bővebben fejtegettük; csupán azt kivánjuk még különösen hangsulyozni, hogy ez a városrész az eskütéri hid által inaugurálandó egységes rendezés következtében az egész budai oldalnak legczentrálisabb részét képezendi, mely mint ilyen a pesti oldalon levő belváros legközelebb megkezdendő rendezésével egészen egy szinvonalon szabályozandó. Sőt ez a városrész bizonyos tekintetben még előkelőbb rendezési modort igényelhet, miután itt van elhelyezve az ujonnan épülő királyi várpalota s ezen halad keresztül az e palotához vezető ut: a király utja.

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

Városrendezési elvek alkalmazása.

Ha e tényeket s ezeknek kiszámithatatlan hordereját tekintetbe vesszük, akkor igen könnyen tisztába jöhetünk azzal is, hogy miképen kell e városrészre nézve azokat az alapelveket érvényesitenünk, melyeket fentebb mint a városrendezés legfőbb követelményeit jelezni megkisérlettünk. Tisztában lehetünk azzal, hogy az utvonalaknak s főleg a völgy fenekén haladó fősugárutnak oly kiképzése követeltetik, mely nemcsak egy milliónyi lakossal biró város legnagyobb mérvü forgalmának akadálytalan lebonyolitására alkalmas, hanem a mely külső fényével, előkelőségével, az elrendezés és az itt emelendő paloták müvészi hatásával, valamint az itt létesitendő ültetvények diszeivel azt a benyomást tegye minden szemlélőre, hogy ime, itt vagyunk a magyar király székhelyén! . . . Hogy ez a benyomás kicsinyes legyen, azt a magyar nemzet büszke öntudata és a szent korona iránti hagyományos kegyelete meg nem engedheti. De tisztában lehetünk azzal is, hogy mindazoktól a hibáktól, melyeket a multban a városrendezés, a szanálás és a modern igényeknek megfelelő lakásviszonyok tekintetében elkövettünk, különösen e városrészben a legszigorubban óvakodnunk kell. A mi másutt már nem orvosolható, legalább itt legyen némileg ellensulyozva. Végül tisztában lehetünk azzal, hogy ha mind e követelményeknek megfelelünk, székes fővárosunk fejlődésére nézve egy oly uj aerának alapjait teremtjük meg, a mely mellett az eddigi aránylag fényesnek tekinthető eredmények egészen el fognak halványulni.

X.

Kisérleti terv.

Hogy mikép képzeljük mi a szóban forgó városrész rendezését az előadott követelményeknek megfelelően, erre nézve egy szerény szabályozási tervvázlatot van szerencsénk idemellékelve bemutatni. E tervvázlat készitője *Palóczy Antal épitész tanár*, az országos iparegyesület mű- és épitőipari szakosztályának elnöke,

www.terc.hu

ki székes fővárosunk rendezésének kérdésével évek óta beható szakszerüséggel és lelkes odaadással foglalkozik, ez ügyre vonatkozólag az egyesület kebelében számos felolvasást tartott s irodalmi uton is lankadatlan ügybuzgalommal igyekezett fővárosunk rendezése ügyében uttörőleg hatni.

Ennek a tervezetnek alapján készült — ugyancsak a Palóczi Antal vezetése alatt — az a gipszminta, melyet az eskütéri hid és a királyi várpalota környékének szabályozása tárgyában az országos iparegyesület készittetett, s helyiségeiben hosszabb ideig közszemlére kiállitott.

E tervezetnek a szerző által készitett részletes leirását tanulmányunk végén függelék gyanánt közöljük. Különben is e tervnek czélja nem annyira a szabályozás egyes részleteinek végleges megállapitása, mint inkább a szabályozás főbb elvi követelményeinek nagy vonásokban való feltüntetése.

A legfőbb eszme, mely e tervben megtestesitve van, az eskütéri hidra kitorkoló völgy fenekén vezetendő — müvészileg kiképzendő impozáns sugárut, mely a királyi várpalota előtt e palota jelentőségének és fényének megfelelő térré van kibővitve, s mely — a már végleg elhatározott szabályozási tervnek megfelelően — a Szt.-János-tér táján a »köruti« és Attila-uti irányban kétfelé ágazik. A királyi palota előtti diszes tér müvészi kézzel kidomboritja e városrészben a kir. székhely jellegét és egyszersmind kapcsolatba hozza a királyi várpalotába felvezető diszes utat az eskütéri hidtól kiinduló nagy sugáruttal. E sugáruton kivül a Gellért-hegy lejtőjén igen enyhe emelkedéssel az eskütéri hidtól kiindulva, még egy másik sugárut vezet — nyugati irányban — a Gellérthegy és Naphegy közötti nyereg felé. A többi utak és utczák is ugy vannak kiképezve, hogy mindenütt a könnyü hozzáférhetés követelményei mellett mind a szépészeti igényeknek, mind a diszesebb épitkezés lehetőségének elég legyen

téve. A lejtős részek és magaslatok leginkább családi házaknak és villaterületeknek vannak szánva.

Kivihetőség és pénzügyi haszon.

A mi ezen tervnek akár változatlan, akár a viszonyoknak megfelelő módositott alakban való *kivihetőségét* illeti, ezt — ugy véljük — senki sem fogja kétségbe vonhatni, a ki az efféle rendezések ügyével bármily felületes módon foglalkozott is. Azon az egész területen, melyen a fősugárut és a palotatér kiképezhetése végett nagyobbszabásu kisajátitásra lesz szükség, ma még nincs egyetlen egy értékesebb épület sem, söt maguk a telkek is, a jelenlegi szabályozatlan viszonyok közt aránylag csekély értéket képviselnek. Ha ellenben a tervezett szabályozás a helyzet által követelt nagy stilusban keresztül vitetik, a telkek értéke itt rövid időn ötszörösre, sőt tizszeresre fog emelkedni, a mi által nemcsak a lerombolandó épületek értéke fog dusan megtérülni, hanem az utvonal és tér szabályozási költségeinek jó nagy része is fedezve lesz. A mi a Gellérthegy lejtőjén tervezett nyugati sugárutat illeti, az ez által igénybe vett terület részben már ki van sajátitva, részben pedig ugy is kisajátitandónak van kijelölve. Ez ut nagyobbszabásu megalkotása tehát nemcsak áldozattal nem fog járni, hanem ellenkezőleg jelentékeny jövedelmi forrást fog képezni; annál jelentékenyebbet, minél nagyobbszabásu modorban és minél magasabb szépészeti érzékkel lesz ez ut kiképezve. Végre azokon a területeken, a hol a szabályozás nem egyszerre, hanem fokozatosan lenne keresztül viendő, a hol tehát kisajátitásról egyelőre nem lenne szó, a szabályozás folytán beálló telekértékemelkedés itt is dus kárpótlást fog adni azokért az áldozatokért, melyek az itteni régi épületek lebontásával járnak.

De ez az értékemelkedés nem csupán arra a területekre fog szoritkozni, mely mint beépült városi terület a szabályozás tárgyát képezi, hanem hullámgyürüszerüen ki fog hatni az egész budai oldal leg-

messzebb eső tájaira is, a mi által számos millióra menő nemzetgazdasági haszon jön létre, mely részben az állam, részben a főváros, részben a magántulajdonosok közt fog ugyan eloszolni, de mindenesetre e városrészekben való épitkezéseknek javára fog válni.

XI.

Egyéb közgazdasági előnyök.

Ha már megemlitettük a mellékelt vázlatban bemutatott szabályozási terv kivitele utján a telkek értékemelkedéséből várható nemzetgazdasági hasznot, legyen szabad a kép kiegészitése végett ama nagy horderejü egyéb közgazdasági előnyöket is megérintenünk, a melyek a tervezett szabályozással és egyáltalában székes fővárosunknak a fentebb előadott elvek szerinti nagyobb szabásu rendezésével járnak.

Ipari érdek.

Első sorban az *ipazi érdekekre* fektetünk sulyt.

Köztudomásu, hogy Budapest ujabbkori gyors emelkedésének legfőbb tényezője az ipar volt. Az anyagi erő igazán nagyszerü gyarapodását, és ennek alapján a müvészi és szellemi élet lendületes fejlődését első sorban az iparnak köszönhetjük. Mindazok az uj alkotások, az a sok ezernyi palota, mely szemünket elkápráztatja, az ipar és müipar müvei. A gyorsan összehalmozódó vagyontőkék, melyek százezernyi kéznek adnak munkát, nagyrészt a Budapesten konczentrálódó nagyiparnak, iparmüvészetnek és haladó kézmüiparnak gyümölcsei; a kereskedést élénkitő és tápláló áru- és értékforgalom is jórészt az ipar nyers anyagaira, vagy termelvényeire van alapitva. Egy szóval az ipar hatalmas fejlődése nélkül Budapest ily rohamos emelkedéséről szó sem lehetett volna. Azonban mi volt az az erő, mely az itteni iparnak ily élénk lendületet adott? Kétségtelen, hogy itt sok tényező müködött közre (közszükségletek hazai beszerzése, uj iparágaknak adott kedvezmények stb.), de az igazi mozgató erő, mely az iparfejlődési mozgalmat nagy mértékben meginditotta és évről évre élénkebbé

tette, leginkább a nagyszabásu épitkezésekből indult ki. Ha ily nagyszabásu épitkezések nem lettek volna és nem lennének folyamatban, ama temérdek iparág, mely az épitkezéssel és az épületek berendezésével foglalkozik, sohasem vett volna oly lendületet, minőnek szemtanui vagyunk, s ez iparágak nem hatottak volna fejlesztőleg a többi iparágakra és a kereskedésre; a lakosság száma nem növekedhetett és nem vagyonosodhatott volna ily arányokban, a müérzék nem nyert volna sem hajlamot, sem erőt a müipar és müvészet pártolására, egyszóval a régi stagnáczióból és tehetetlenségből sohasem tudtunk volna kiemelkedni. És megjegyzendőnek véljük, hogy az itteni szellem az egész országra is szétáradt: Budapest példája nyomán számos vidéki város is az ipari és müvészeti haladás utjára tért.

Igy állván a dolog, miután iparunk — gyors fejlődése daczára — még távolról sem mondható végleg meggyökeredzettnek; és miután a vámvédelem mindenható eszközeinek hiányában a netalán bekövetkezhető reactiót ellensulyozni képesek nem lennénk: a jelen viszonyok között a legnagyobb gondossággal arra kell ügyelnünk, hogy az épitkezési lendület egy pillanatig se akadjon meg. Már pedig kétségtelen, hogy a mint e lendületnek első sorban a pesti oldal nagy mérvü szabályozásai, főleg az Andrássy-ut és a nagy körut, valamint az ezekhez kötött kedvezmények adtak életet, ez a lendület ma, midőn mind az Andrássy-ut, mind a nagy körut már jóformán be van fejezve, ha uj megfelelő épitési területekről nem gondoskodunk, okvetlenül el fog lanyhulni. S ha ez bekövetkezik, nemcsak épitő iparunkban, hanem ezzel kapcsolatban a főváros összipará̇ban is oly végzetes hatásu visszaesés következnék be, mely fővárosunk jólétét s ezzel együtt egész közgazdaságunkat a legnagyobb válságba sodorhatná. Ily uj épitkezési területek első sorban a budai oldalon s főleg az eskütéri hid és a királyi várpalota közelében kinálkoznak, de magától ért-

hetőleg csak abban az esetben, ha itt a helyzet követelményeinek megfelelő szabályozás lép életbe. Ez a szabályozás tehát már ebből a szempontból is a fővárosi iparra nézve valóságos életkérdés. Helyzetünk e tekintetben olyan, mint az akadályversenyben futtató lovasé. Rohanva neki vágtattunk a czélnak; az akadályok legnagyobb részén már tul vagyunk; még csak egy van hátra. Ha önbizalmas bátorsággal ugratunk neki: a győzelem a mienk lesz; ha ellenben az ugratás válságos pillanatában tétovázó kislelkűséggel visszatartjuk paripánkat, nemcsak a biztató győzelmet dobjuk el magunktól, hanem a merész futtatásnak nyaktörő bukás lehet a vége.

De még tovább kell mennünk. Azok az ipari érdekek, melyekről itt szó van, nem állnak ám elszigetelten, hanem a solidaritás legszorosabb kapcsai által össze vannak füzve a hazai ipar minden más ágának érdekeivel, sőt a nyerstermelés, a kereskedés és forgalom érdekeivel, a közlekedési eszközök és az állami pénzügyek érdekével is. Ha fővárosunk fejlődése a megindult gyorsasággal előre halad, mindez érdekeket hasonló gyorsasággal magával ragadja, ha ellenben fővárosunk haladása meglankad vagy hanyatlásnak indul, mindez érdekek haladása is meg fogna csappanni.

Társadalmi és politikai előnyök.

Ugy hisszük, hogy ez igazságok annyira kézzelfoghatók, hogy azokat bővebben illustrálni felesleges. Legyen szabad azonban még egy futó tekintetet vetnünk azokra a magasabb jelentőségü társadalmi és politikai mozzanatokra, melyek az imént érintett közgazdasági érdekek hátterében állanak.

Budapest ma már Magyarország *székes* fővárosa, s mint ilyen megtestesült képviselője a magyar állam egységének, nemzeti culturájának és politikai hatalmának. A magyar állam nagyhatalmi részességénél fogva Budapest ma már akarva nem akarva mint versenytárs áll szemben a többi európai nagyhatalmak

székes fővárosaival. Már csak ezen oknál fogva is mindent el kell követnünk, hogy székes fővárosunk eme versenytársaival szemben, melyek valamennyien valódi világvárosok, egyenranguan megállhassa helyét. Minél közelebb jutunk e feladathoz, annál magasabbra fog emelkedni hazánk politikai tekintélye — kifelé épugy mint befelé.

Hogy ennek mily mélyreható jelentősége van, azt mindenki elképzelheti, kinek a politikai befolyás belső rugóiról fogalma van. Gondoljuk csak el, hogy Budapest eddigi fejlődése már eddig is mennyire megcsökkentette a régebben egyedül uralkodó osztrák császárváros politikai tulsulyát . . . Ha székes fővárosunk minden tekintetben egyenrangu szinvonalra emelkedik a lajtántuli székvárossal, vajjon fenn fog-e maradhatni az a minden oldalról kifogásolt állapot, mely Bécs tulsulyát reánk nézve oly nyomasztóvá teszi! Vagy gondoljuk el, hogy a nehány évtized előtt majdnem egészen német Budapest már eddig is mily óriási szolgálatokat tett a magyarosodásnak s ezáltal a magyar állam consolidátiójának . . . . Mennyire fog e hatás fokozódni, ha a maholnap teljesen megmagyarosodott Budapest valódi világvárosi magaslatra emelkedik s magával ugyane fokra felviszi a magyar nemzetnek itt concentrált szellemi életét annak minden adhaerentiájával együtt! Gondoljuk el, hogy eme magaslatról minden irányban szétsugárzó világosság mily szánalmas kudarczczá, mily nyomoruságos hazugsággá fogja devalválni azokat az erőlködő magyar-ellenes izgatásokat, melyeknek örökön ismétlődő jelszava a »magyar barbarismus!«

És a mi »saját vérünket« illeti, vajjon erre nézve hatástalan fog-e maradni az »ország szivének« világvárosi emelkedése és hatalma? Ugy véljük, hogy nem. A nemzet fiai, kik az ország minden részéből napról-napra növekedő özönnel tódulnak fővárosunk látogatására, már eddig is folyton fokozódó nemzeti

önérzettel, büszkeséggel és hazafiui lelkesedéssel szemlélték fővárosunk bámulatos emelkedését.... Mennyire kell, hogy fokozódjék ez önérzetes büszkeség és lelkesedés, és ennek nyomán az *okulás* és *haladási ösztön*, ha székes fővárosunk arra a fokra fog emelkedni, a melyre hivatva van, hogy felemelkedjék, s melynek vonzó és lélekemelő eszményképe eltörülhetlen fényben ragyog lelki szemeink előtt!...

XII.

Befejezés. Javaslatok.

Még sok mondanivalónk volna, még számos biztató érvvel és lelkesitő vonással kiszínezhetnők azt a hatást, melyet Budapest világvárosi hivatásának betöltése hazánk előmenetelére gyakorolni fog; azonban jobbnak véljük a magasröptü remények sphärájából visszatérni a jelen helyzet realis földjére.

Egy-két alaposan megfontolt komoly *javaslatról* van szó, melyeknek ép az a czélja, hogy Budapest jövőjének szemünk előtt lebegő fényes képe ne maradjon hiú ábránd, hanem minél előbb, minél hatályosabban megvalósittassék.

E javaslatokat, melyek fentebbi fejtegetéseinknek végeredményeit képezik, a következőkben foglaljuk össze:

I. Magától értetődő dolog, hogy — mint minden rendszeres működésnek — ugy a városrendezésnek is egy szabatosan *megállapitott terv* alapján kell létesülni. Ezt legilletékesebb tényezőink is elismerték, mert köztudomásu, hogy 1871-ben a *közmunkatanács* azzal kezdte működését, hogy ily városrendezési tervre pályázatot irt ki, melynek eredményei alapján állapittatott meg a jelenleg érvényes szabályozási terv.

Azonban ezen terv létesülése óta Budapest oly gyökeres átalakuláson ment keresztül, oly sok akkor még számba sem vehető új tényező lépett működésbe, hogy az a terv, a mely több mint két évtized előtt

még talán teljesen megfelelő is lett volna, ma már egyáltalában nem tekinthető megfelelőnek. Sőt, ha tekintetbe vesszük a *jövő* követelményeit, s azt a körülményt, hogy ma Budapest egy *egészen új korszak küszöbén áll*: a két évtized előtt készült szabályozási terv alapján tovább müködni valóságos veszedelem. (Erre nézve számos frappans példát hozhatnánk fel; de ugy hisszük elég lesz egyetlenegyet megemliteni: az alig egynehány év előtt épült milliónyi értékü Dreher palotának mintegy 5 öllel való hátrább állitását.)

Ennélfogva elengedhetlen sürgős szükségnek tartjuk, hogy *székes fővárosunk szabályozási terve gyökeres revisió alá vétessék.*

Ennek keresztülvitelére nézve csak egyetlenegy mód képzelhető, mely a czélnak teljesen megfelel, az a mód, melyet 1871-ben is követtünk, melyet mindenütt alkalmazni szoktak, s mely abban áll, hogy *nyilvános pályázat utján* mindenkinek, ki ez ügy iránt érdeklődik, s ki erre a kellő képességgel vagy hivatottsággal bir, nemcsak *alkalmat*, hanem egyszersmind *ösztönt* is nyujtsunk, hogy képességét e nagyfontosságu közügynek szentelje és eszméit bemutassa.

A bemutatandó eszmék alapján aztán a szabályozás vezetésére hivatott és a kellő szakképzettséggel ellátott organumok lesznek hivatva a tervezetet véglegesen megállapitani.

De magától értetik, hogy mind a pályázat kiirásánál, mind a terv végleges megállapitásánál szigoruan szem előtt lesznek tartandók mindazok a fontos elvek, melyek a városrendezés sarkalatos követelményeit képezik, s melyeket fentebb bővebben kifejtettünk, nevezetesen:

a) hogy a *lokalis természeti előnyök* kellően érvényre emeltessenek;

b) hogy a Duna mindkét oldalán fekvő városi területek egységbe foglaltassanak és forgalmi tekintetben *egységes organizácziót nyerjenek*;

c) hogy a helyzet és a viszonyok által követelt *helyes beosztás* jőjjön létre;

d) hogy a *szépészeti igények* minél magasabb foku kielégitést nyerjenek.

E városrendezési elveken kivül figyelembe veendők: az *egészségügyi* követelmények, és a szükséges *lakásreform* keresztülvihetősége.

Továbbá magától értetik az is, hogy a város általános rendezési tervére vonatkozó pályázat alkalmával is, nemcsak a város egészére, hanem egyes fontosabb részletekre vonatkozó eszmék, illetőleg tervezetek is elfogadandók és esetleg figyelembe is veendők.

II. De ezt a nyilt pályázati rendszert nem csupán a hosszabb időre szóló *általános városrendezési tervre* nézve kellene alkalmazni, hanem ezt a viszonyok által időnkint követelt minden fontosabb *részlettervre* nézve is szabályul kellene elfogadni (a mint ez Bécs, München és más városoknál is szokásos). Ennek indokolása alig szükséges, mert ha ez a rendszer minden egyes jelentéktelen közalkotásnál is (szobor, épület stb.) az egész világon szabályul van elfogadva, hogyan lehessen azt mellőzni az oly közalkotásoknál, melyek az ily egyes műveknél sokkal nagyobb horderővel birnak, mind a város alakulására, mind ama nagyhorderejü városfejlődési tényezőkre nézve, melyek az alakulással a legszorosabb kapcsolatban állanak.

III. Mindez intézkedések azonban magától érthetőleg csak abban az esetben fognak a kellő eredményre vezetni, ha az ügy vezetésére hivatott hivatalos közeget is az a szellem fogja áthatni, mely Budapest világvárosi hivatásának megvalósitásáért lelkesül.

A közmunkatanács belügyeibe nem kivánunk beleavatkozni; ugy véljük azonban, hogy a jövőben e testületre váró nagyobbszabásu hivatással szemben szükséges volna e testület szervezetét is szélesebb

alapra fektetni, és azt oly dotatióval ellátni, hogy munkaerejét nemcsak elsőrendü műszaki, hanem *művészi* szakférfiakkal is szaporithatná. Ezenkivül czélszerü volna a többi országos szaktanácsok példája szerint a *hivatalos* hatósági közegeken kivül mindazon *társadalmi országos szaktestületeket* is bevonni, a mely testületek e nagyfontosságu ügyben lelkes közremüködésre vannak hivatva, nevezetesen az egészségügy, az ipar, műipar és műépitészet stb. társadalmi országos közegeit. Ez uj erőkkel megifjitva ez a tanács bizonyára kettőzött erővel haladhatna magasztos czélja felé.

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

A Tabán szabályozására vonatkozó tervjavaslat leirása.

Irta: *Palóczi Antal.*

Az eskütéri hid létesitése érdekében éveken keresztül kifejtett, részben agitaczionális tevékenységem folytán, figyelemmel tartoztam lenni arra, hogy annak létesitése mily konzekvencziákkal lesz a fő- és székváros alaki fejlődésére. E miatt legelőször is a belvárost vettem vizsgálódásom és tervezgetésem tárgyává, mivel itt még az eskütéri hid elhelyezhetése okából is, szabályozások kikerülhetlenek. Erre vonatkozó tervezéseim az Orsz. Iparegyesület támogatásával a nyilvánosság elé jutottak és jó részben arra szolgáltak, hogy e nagyfontosságu kérdésben a közönség körében nagyobb érdeklődés keltetett fel. És hogy az eskütéri hid mielőbbi létesitését elősegitsem, a pesti parton eszközlendő szabályozásokról külön tervet szerkesztettem, mely a m. kormány ebbeli eljárásának alapjául szolgált. E tervet ide mellékelve veszik az olvasók. (Részletes leirása a »Magyar Ipar« 1892. évfolyam 5-ik számában található.)

Evvel azonban a hid kijáratának csak egyik oldala vala tanulmányozva; s ha következetes lenni akartam, nem zárkózhattam el annak felismerése elől, hogy a városrendezés és szabályozási müvelet a budai oldalon is épp oly szükséges lett. Az eskütéri hid által a budai Tabán a legközvetlenebbül vonatik be a város belső magjába, s igy előttem lebegett a feladat e hid valószinü kihatását legalább még a budai város-

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

részre vonatkozólag is tanulmányom tárgyává tenni. A midőn még tavaly a Tabán-ra vonatkozó tervezésekhez fogtam, velem egyidőben foglalkozott a közmunkatanács is e szabályozási kérdéssel, illetőleg szükségesnek látta revizió alá venni azokat a megállapodásokat, melyeket az 1872-iki tervpályázat eredménye alapján e környékre nézve akkor felvenni szükségesnek tartott.

Illetékes forrásból értesülvén akkor a közmunkatanácsnak e szabályozásnál szem előtt tartott elveiés megállapodásairól, e közlések csak megerősitettek abban, hogy *azoktól eltérő alapon* meginditott tervezéseimet abba ne hagyjam, hanem mielőbb be is végezzem.

Bevégzett tervezésemet a Tabán szabályozására vonatkozólag az Orsz. Iparegyesület épitő- és müipari szakosztályában ismertetvén, az a szakosztály által oly lelkesen fogadtatott, hogy a czélból, hogy e tervnek hiveket szerezzen, s annak érvényesitését elősegitse, a tervnek gipszmodellben való előállitását határozta el; a mely erkölcsi és anyagi támogatásért mély köszönetemet ez alkalommal kifejezni el nem mulasztha-tom; a mely köszönetnyilvánitással az iparegyesület igazgatóságának is tartozom, mely e gipszmodelt helységeiben kiállitotta és azonfelül is — különösen azt a körülményt szemmel tartva, hogy eszméim foganatositása mily éltető hatást gyakorolna épitő iparunk további fejlődésére — tőle kitelhető módon támogatott, — mit jelen füzet legszembetünőbb módon tanusit.

Az orsz. iparegyesület érdemesült igazgatójának alapos tanulmánya, a melylyel Budapest jövőjét szemeink elé tárja, engem, mint tervezőt is mély hálára kötelez; s miután e tanulmány intenciója és tendencziája az általam vallott elvek- és eszmékkel kongruens, mellékelt tervem lehetőleg azon elvek hü visszatükrözője és technikai kifejezője kiván lenni.

Ezek előrebocsátásával egyenesen tervjavaslatom technikai magyarázatára és leirására térhetek át.

Az eskütéri hid tengelyének iránya a budai oldalon, a Rudas fürdő előtti park éjszaki keritésvonalait érinti, s minthogy a hidfő magassága 14 méterrel a Duna o pontja felett van megállapitva, a hidpályával a rakpart is áthidaltatik, sőt azt a Döbrentei-utczán tul a Gellérthegy oldaláig kell vinni. Onnan már most a lejövetel a mai Döbrentei-térre csakis alárendeltebb irányt képezhet, — s egy főutvonal erre nem lehetséges.

A fő sugár-utnak vagy a mint már elnevezni szokták, a budai körutnak a hidfőtől közvetlenül és pedig kellő *accentuálással* kell elindulnia. Ezt teszi az az utvonal, melyet innen a Ráczfürdő és Rácztemplom között vezetek; és mely további folytatásában csaknem a mai Árok-utcza irányát tartja be; mig a mai Szt.-János-téren — a már megállapitottak következtében két ágra eloszlik, melyek egyike az Attila-utcza, másika a Szt-János-utcza. — S evvel csakis a már megállapitott viszonyok kényszerhelyzetének engedek, miután a természetes folytatása e sugáruti vonalnak a Szt.-János utcza által képeztetik. Részemről különösen a Szt.-János utczának csekély szélességét, már azon körülménynél fogva is igen nagy hibának tartom, miután ennek csak egyik oldala volt beépitve, a másik oldalának beépitése csak az utolsó pár esztendő alatt történt. Mindenki könnyen meggyőződhetik, hogy az itt alig 2 m.-nyire a házhomlokzatoktól elültetett fák a legrövidebb idő alatt is teljesen ki fognak veszni. Ez ut tehát azon rendeltetését, hogy sétaut is legyen, semmikép be nem töltheti.

Általam tervezett sugár-ut vagy budai körut — a hidfő terétől 30 m. átlagos szélességgel indittatott meg, symmetrikus kereszmetszettel és egyenlően

végződő házcsoportok között, 6 – 7 méter széles járdákon fasorral, — ugy, hogy a kocsi-ut 18 esetleg 16 m. szélességgel birna, a melyen a városi vasut 2 sinpárja akadály nélkül elhelyezhető. Ez utnak ily keresztszelvény mellett előkelő jelleg jut, a mit különösen azáltal is változatosabbá és pompásabbá óhajtottam tenni, hogy a Ráczfürdő felett mintegy 200 m. hosszuságban azt egyoldalt sétahelylyel bővitve 50 m.-nyire kiszélesbitettem. Részint meglevő épületek, főleg pedig e résznek mélyebb fekvése — egész 10 m.-nyire esik — voltak erre irányadóim; nemkülönben voltam arra is tekintettel, hogy a nyilvános fürdő előtt ily sétány van leginkább helyén. — A hidfőtől ezen legmélyebb pontig körülbelül 1·5% esésü e körut, s innen 1%nyi emelkedéssel folytatja irányát, az enyhe ivalakot, s a völgy medrét követve, de ugy, hogy mindenképpen symmetriával osztassanak az egyes házcsoportok, valamint, hogy előkertes házcsoportok szintén symmetrikus elhelyezést leljenek a közbeigtatott kis sétánynyal szemben.

Ez utóbbi egyenesbe átmenő utszakaszt a királyi várpalota előtt egy nemcsak nagy és diszes, de architektonikusan kiképzendő palotasortól határolt és szökőkutakkal ékitett téren vezettem keresztül, mely tér, — a magyar király székhelyének kitüntetése és a nagy magasságba nyuló palotának zavarnélküli élvezhetése czéljából itt nemcsak aesthetikai, de jellegzés szemontjából is indokolt. — Diszes és emlékszerü forum kiván lenni, nemcsak azért, hogy az ide lépőt a magyar székhely méltóságára figyelmessé tegye, hanem hogy fővárosunk külső *alaki* formájából is documentáltassék, hogy *székvárosi* czimmel joggal lett felruházva.

E tér legmélyebb része 120 m. átmérőjü és pázsittal ékitett körterületet láttat, 2 diszes szökőkuttal a középtengelyben; e körterületből egyrészt elágazik a serpentinekben haladó uj ut fel a várba, másrészt

pedig hasonló evvel a naphegy lejtőjén felfutó és szobormüvekkel ékitendő támfalak által képezett ut; hogy a 80 m. magasságon tulemelkedő kir. palota diszes homlokzatának méltóságos benyomását teljesen élvezni lehessen, ez utóbbi részhez még a naphegyen felfelé emelkedő 40 méter széles utszakasz lőn csatolva, mely miután meredeken a naphegyre felviszen, gazdagon kiképzett lépcsőzettel és középen kaszkádokkal van ellátva. E forum méltó záró részét a naphegyen emlékszerü fali diszkut (mint pl. a Fontana Trevi Rómában) képezhetné. És hogy most a részletek felsorolásával, az egész tér összhatását szemlélhetővé tegyem, a tér hossztengelyének változatos niveauját emelem ki. Mig a kir. palota és a vele átellenes pendánt képező nagy fali kút az 50 méteres magassági vonalon állanak, addig lefelé a tér középrészeig közel 30 métert tesz a magassági különbözet, mely müvészi módon tagozva, palotáktól körülvéve, páratlan megjelenésü leend. — E térnek oly gazdag kiképzésével müvészi egyensulyba kivántam helyezni a kir. palota magasra felnyuló uj épületszárnyát a közvetlen előtte elterülő városstelep részével. — S ha körülnézünk Európa összes székhelyi városaiban, arra a meggyőződésre jutunk, hogy nincs székhelyi palota, melynél annak fontossága és méltósága már az előtérben kifejezést nem nyerne; — s igy ha ilynemü áldozatot Budapest fővárosától feltételeztem, azt azon kitüntetés által vélem indokolhatni és magyarázni, mely őt *székvárossá* való emelése által érte; a mely kitüntetésnek a főváros nemcsak ezentul használt czimében adhat kifejezést, hanem azt mindenki emlékébe véső alkotással is kell, hogy hirdesse.

Mindezekből kitetszik, hogy a budai sugár- vagy körut ekkénti tervezésében annak müvészi és aesthetikai oldalára fektettem a legnagyobb sulyt. E körülbelül egy kilométernyi vonalban általam tervezett, *három* nagyobb szabásu és egymástól élesen kü-

lönbözö *utszakasz*, melyek beépitése előreláthatólag a pesti parton megszokott magas bérpalotákkal fogna történni elegáns boltkirakatokkal — fényes berendezésü kávéházak vagy vendéglő helyiségekkel ellátva — (nem pedig szerény emeletes vagy földszintes házakkal); a mint e tagozások önmagát az utat müvészeti lendülettel karakterizálják, ugy kidomboritják e vidék természeti szépségeit — és fokozzák azt müvészetükkel, — méltó folytatását képezvén a belvárosból ide irányuló főutvonalnak. — A belváros lakói sétautjokat erre annál szivesebben veendik, miután a belvárostól csak pár lépésnyire van és miután ez ut rendeltetésére nézve a balparton létesitett Andrássyuttal csaknem azonos — a mennyiben ez az ut a fő- és székváros legsürübb városrészéből direkt összeköttetést létesit a város legfontosabb és természeti szépségekkel bőven megáldott üdülő helyeire, a budai hegyekbe, a mint azt az Andrássy-ut a városliget felé teszi. De ép oly arányban a mint a városligetnél sokkal magasabban áll Buda üdülő hegyvidéke, oly arányban müvésziebb és szebbnek képzelem az ahhoz vezető disz sétautat.

És hogy e vidéken ily nagyszabásu ut nélkülözhetlen, nemcsak az okvetlen beállandó nagyobb forgalom felvehetése szempontjából, hanem a fő- és székváros tüneményes szépségü momentumainak kiaknázása czéljából is, azt a főváros óriás növekedése s eddig is elért rangja kétségtelenné teszi.

Az Andrássy-ut — az egyetlen előkelő utvonal, mely a népes városból egy aránylag nagyon csekély terjedelmü üdülő helyre viszen — ma már mindenképen elégtelen az óriási módon kifejlődött forgalom felvételére; a mint a városliget a millió szám felé haladó lakosság részére már szintén nem elégséges. Nemcsak nem elégséges, de merő guny, a nagyváros óriási számu lakóit a homokos sikságon elterülő, egyre szükebbé váló városligetbe üdülés czéljából szoritani akkor,

midőn a budai hegyvidékben még rengeteg kiterjedésü és gazdag szépséggel ékeskedő hegyes, erdős területeink vannak, melyeket a természet e czélra rendelkezésünkre adott.

Még rá kell térnem arra, a mi az előkelő utvonal technikai kivihetőségét illeti, miután tudom, hogy itt több rendbeli észrevétel támasztatott az illetékes hatóság részéről is. — Ezekre rendszeresen kivánok reflektálni.

Ily észrevétel először: hogy az ördögárok ki van épitve, és utvonalom létesitése esetén annak egy részét át kellene helyezni. Hogy ez akár technikai, akár finánczíális szempontból akadályt képezne, arról szó sem lehet, miután tervemben csupán egy körülbelül 100 méter hosszu átmetszésre van szükség, melynek költségei ily fontos miveletnél számba sem jöhetnek. Különben az ujabbi nagy csatornázási müvelet végrehajtásánál, nem e fordulnak elő ily csatornaáthelyezések? — És vajjon az ördögárok itteni beboltozása alkalmával nem lett volna-e észszerübb a budai főmérnök azon tervjavaslatát már akkor elfogadni, ki az ismert árvizi katasztrófa után is már széles boulevardot tervezett, hogy ez alatt az ördögárkot e széles ut közepén vezetni lehessen. Bizony nagy kár volt akkor azon kisszerü expedienshez folyamodni és az ördögárkot — hasonlatban szólva — tüskön-bokron keresztül — a görbe és hajlott utczákon át kanyaritani!

Második észrevétel, hogy az utczák itt oly sürüen következnek egymásra, hogy megfelelő szélességü telekcsoportok ki nem képezhetők. Tervemben az itt előálló telekcsoportok legkisebb szélessége 20 m., igaz nem sok; de ez csak helyenként vagyon; — és ha a mérnök — ott az előtte ismeretes és megszokott chablonos telekalakot nem is találja, csak tessék azt az épitészre bizni, az a megfelelő megoldását azon épületnek meg fogja találni, és az

illető háztulajdonosok is szivesebben fogják azt a házat felépiteni, melynek két utczára néző homlokzat mellett tulságos mélysége nincsen. — Nemcsak, hogy igy az egyes telkek értékesebbek, mert jobban kihasználhatók, hanem az egész vidék közegészségi állapotára nézve is ez határozottan kedvezőbb.

Niveau viszonyok legyőzhetetlensége is lett előttem emlitve. Erre reflektálni azért szükségtelen, mert a térképről is azonnal tájékozhatja magát mindenki, hogy ez irányban semmi nehézség fenn nem forog. — Hogy némi feltöltés, talán leásás — de mindenesetre a kiegyenlitése a niveaunak szükséges, az nagyon természetes. Mert hogy hegyes vidéken az utczákat mindjárt a természet alkotta niveauban minden egyengetés nélkül lehessen fektetni, senki fel nem tételezi. Különben ily leásás és egyengetés az Attila-utczai ugynevezett köruti vonalon is előfordult, sőt sokkal nagyobb mértékben, mint az általam tervezett utnál szükséges. Ha tehát ezen nagyobb mérvü kiegyenlités lehetséges volt, miért ne volna lehetséges azon sokkal kisebb mérvü kiegyenlités.

Végre még az út létesitésének költsége tekintetében is volna mondani való.

És erre nézve ugy hiszem áll az, a mi müszaki kollegáim véleményével is találkozik, hogy ha a hatóság akkor, midőn az Attila-utczának átváltoztatását tervezte, e *két út költségeit egymással szembe állitotta volna, akkor semmi esetre sem határozta volna magát az Attila-utczának körutti való kiképeztetésére.* Ma, igaz, a költség nagyobb lesz, de nem a tervezetében rejlő nehézségek következtében, hanem azon oknál fogva, hogy a müszaki hatóság az Attila-utczának — köruttá minősitése és végrehajtása által az ottani telekértékeket feljebb csigázta. De ez sem lehet akadály, mert a sokkal nagyobb szabásu szabályozás, még sokkal nagyobb értékemelkedést von maga után.

A most részletesen leirt nagyszabásu diszut mind forgalmi, mind müvészi tekintetben, a Tabán városrészt oly magas városi niveaura vinné fel, mely nemcsak hogy lépést tartana a balparti városrészekben létesitett főutak által eddig előállott viszonyokkal, hanem azt természetszerüleg fokozva, Magyarország fővárosát mint a korona székhelyét külsőleg, alakilag is megfelelő méltó kifejezésre juttatná.

Az előkelőség, disz és müvészeti pompa kifejlesztése mellett a gyakorlati czélokat sem tévesztettem szem elől. A forgalom indokolt szét választása miatt, kisérik e körutat, vele az egész völgyön át párhuzamosan vezetett utak, melyeken a teherforgalom lebonyolitása végbemehet. — Ezek egyike a hidfő előtti térről a Ráczfürdő mögött visz csaknem teljesen párhuzamosan a nagy körúttal 12 m. szélességben. Ugyane szolgálatot fogná tehetni a palota-utczán és az Attila-utczán át haladó utirány, melynek természetesen az általam tervezett nagy körutnak valósulása esetén csak II-od rendü szerep jutna.

Az eskütéri hidfő terétől egy másik sugárut vezet a Gellérthegy lejtőjén nyugat felé a Gellérthegy és Naphegy közötti nyereg felé. 18 m. szélességben követi a lejtszin által adott irányt, miért is többszörös irányváltoztatás itt el nem kerülhető. — Mint hegyi ut emelkedése 4—5% közt változik, s minthogy tekintélyes magasságra halad fel, nem hiányzanak egyes oly pontok, honnan a szép városi panorama élvezhető. — A hegynyeregre felérve, háromfelé ágazik, ugy, hogy az egész hegyalkat felső részeit a kocsiközlekedésnek megnyitja, sőt mint tervemben jeleztem, villamos vasut is volna itt elhelyezhető. Erre nézve még meg kell jegyeznem, hogy ezt a vasutat, a Gellérthegyet körül gyürüzve ugy képzelem, hogy az a hegy déli lejtőjén lefutva egész a fővámtéri hid sárosfürdői vonalába befusson, s igy a Gellérthegyet e körvasut teljesen körülfoglalná. — A hegynyereg-

ről — a budaörsi utvonalon — e vasutat azután ugy lehetne tovább vinni, hogy megtartva a már elért magaslatát, a kis Gellérthegy, továbbá a Krisztinavárost körülövedző Márton, Istenhegy lejtöin haladna egész a városmajorig — a Svábhegy középmagasságában elterülő villavárost igy megfelelő közlekedő eszközzel ellátná.

E most emlitett hegyi ut egyik elágazása a Tabán völgyének középmagasságán keresztül haladó utvonalt képez; — és miután az egész uj uthálózatban utczanevek még nem applikálhatók — a megkülönböztető leirás tovább alig folytatható, hanem kénytelen vagyok a teljes uthálózat szemlélése és megérthetése végett magára a tervrajzra utalni. — A lejtviszonyok szigoru betartásával oly uthálózattal igyekeztem e vidéket ellátni, mely a már előbb leirt nagyfontosságu utalkotásokat megfelelőleg szerves, és a mennyire lehet, a müvészi igények szemmel tartásával — szép egészszé olvaszsza.

A közlekedés közönséges jármüvekkel minden pont felé lehetséges; — kerülők ugyan elmaradhatatlanok, mert a nagyobb eséseket csakis lépcsőzetes utakkal lehet legyőzni. — Az egyes utvonalok fektetésénél a terrain alkatot szigoruan, sőt a meglévő utczákat is némi figyelemben részesitettem. Csak arra akarok még utalni, hogy tervem megtekintése meg fog győzni, miszerint az egyes utczák individualizálására is törekedtem, gondom volt megfelelő távolságokban nyilvános terek alkotásáról, változatos idomok és emlékmüvek felállitásáról. Ugy hiszem, *nem életnélküli utfelosztási schema* az, mit terveztem, s tán sikerült is a gyakorlati igények kielégitése mellett a magasabb müvészi szempontot is betartani. E városrész különösen ez által fogna előnyös és befejezett képet nyerni, ha az előállitott telektömbök beépitésénél is azon eszmék követtetnek, melyeket azok tervezésénél szemmel tartottam.

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

Erre nézve a tervrajzban is már némi jelzést kisértettem meg, a mennyiben sürübb sraffirozással tüntettem ki azon házcsoportokat, a melyekre nézve a városi zártsoru épitkezési módot találom javaslandónak, minthogy csaknem sik területen és a várható legélénkebb forgalom közepette állanak.

De azért nem czélom itt is *meghonositani* azon bérkaszárnyarendszert, melynek hátrányait a balparton »élvezzük«; — itt okvetlen az épitési telkek kisebb felosztását kontemplálom, hogy nagyobb kiterjedésü bérkaszárnyák ne is létesülhessenek, hanem inkább az ugynevezett *etage házak* rendszere honosuljon meg, melynél az egyes házakban emeletenkint éppen csak egy-egy lakás fordul elő. A kettős számu lakásokkal biró házak már csakis kivételt képezhetnek, és az itt érvényre juttatandó épitő rendszabályokban szigoruan körülirandók lennének. Az ilyen etage-emeleti házak, melyeknek előnyei lakás, lakhatás tekintetében a nagy bérkaszárnyák felett nyilvánvalók, különösen a külföld ujabbi városstelepitéseinél szokásban állanak. S ha azok meghonositása különösen itt e városrészben azért indokolt, miután kényelmes és egészséges lakást biztositanának mindazoknak, kik nappal a nagyvárosi pezsgő élet zajában a balparti városrészben vannak elfoglalva.

E vidék lejtősebb részeit már nem lehetne zártsorokban beépiteni, hanem itt csak önálló etage-házak vagy ugynevezett családi házak épitendők. — E területet ritkább sraffirozással tüntettem ki a térképen. — Itt az épitkezés egyszerübbitése azáltal is elérhető, ha két-két ház egyesittetik és igy a kettős házak rendszere karoltátik fel. E házcsoportok igy a teljesen szabadon álló villákra, a családi házakra való átmenetet közvetitenék, melyek számára a Gellérthegy és Naphegy felsőbb részei volnának fenntartandók.

Mindezekre nézve teljes képet a helyzetrajz eleve nem nyujthat, és abban csak ugy nyerhetne kifejezést,

ha az egyes épitési telkek beosztása is bennfoglaltatnék, a mi jelen tervjavaslat kidolgozásánál még korai volna. A háztelkek nagyságára, az épitkezési módra nézve, ujabb épitő rendszabály utján kellene gondoskodni és pedig különösen két irányban:

1. Kell, hogy megállapittassék a telkek kiterjedésének minimuma, a melyet határozottan jóval lejebb lehet és kell is felvenni akkor, midőn csak etage és családi házak emelhetését tesszük kötelezővé, semmint ha szokott módu bérházakat engedélyezünk. Erre nézve pl. Stuttgart épitési módját lehetne szemmel tartani.

2. Ez intézkedésekkel mai épitő rendszabályaink azon határozmányai is módosithatók, a melyek hatásukban épitkezéseinket oly nagyon drágitják. — Könnyebbitések itt annál is inkább engedélyezhetők, különösen a családi házaknál, hogy a kényelmesb és egészségesebb lakhatás elérhető legyen a nélkül, hogy tulságos árt kelljen a lakónak azért fizetnie.

Összefoglalva mindezeket, ugy hiszem, hogy itt a Tabán városrész az, melyen a legkényelmesb, a legegészségesebb lakhatást feltétlenül előkésziteni kellene; és nemcsak mint lakóhely idézne jótékony revolucziót elő áldatlan lakviszonyainkban általában, hanem e városrésznek itt tervezett diszesebb s müvésziebb rendezése mind e városrészt, mind a fő- és székváros egészét is szebbé és vonzóbbá tenné.

Végre szükségesnek láttam tervemben arról is gondoskodni, hogy az előreláthatólag szükséges nyilvános épületek kellő elhelyezést nyerjenek.

Röviden elősorolom a következőket:

A) e városrész számára szóló fiók városházat képezne.

B) szinháznak volna tervezve, mire kétségkivül itt is gondolni kell.

C) iskolaépület, a mely czélra a felső részekben is még 1—2 telek lesz reserválandó.

D) detail vásárcsarnok.

E) hangversenyterem v. vigadó épület.

F—K) alatt főuri magánpalotákat képzelek; a kir. várpalota előtti forum ilyenekre szükségkép utal.

L) a mai tornacsarnok bővitése, esetleg iskolaépületnek hozzákapcsolása által.

M) a jelzett telket a müegyetem elhelyezésére szántam. Nem akarom itt részletesen ismételni azokat az indokokat, melyeket annak idejében (ez év elején) főtanintézeteink Budára való elhelyeztetése érdekében felhoztam. — De csak röviden tartom felemlitendőnek, hogy főtanintézeteink ujabbi elhelyezésénél — miután e kérdés máris ily alakban lett felvetve — következő szempontoknak kellene érvényesülni:

1. Tiszta, egészséges vidék és talajon való fekvés, már a miatt, hogy a nagyszámu fiatalság egészsége a mennyire csak lehet megóvassék.

2. Nyugalmas, szép, de a főváros zajától távol eső vidék.

3. Oly tágas hely vagy terület, hogy ez intézeteknek terjeszkedése lehető legyen, de különösen arra való tekintettel, hogy az intézetek körül megfelelő uj telepités — mintegy diák városrész — állhasson elő, mely czélra gyéren beépitett városrész kivánatos.

Ezek a feltételek itt mind megvannak; ha az itt elhelyezhető müegyetem mellé a tudományegyetem összeségét a vérmezőre gondoljuk áttelepitve, ugy e két főtanintézet e vidéknek bizonyos karaktert fogna adni és ez intézetek fejlődésére nézve is áldásos leend.

Ha az ujabb időben kompetens körökben az az eszme merült fel, hogy mind az egyetem, mind a müegyetem egy helyre helyezendő át, akkor ennek az eszmének megvalósitására hasonlithatlanul alkalmasabb ez a városrész, mint a Józsefváros külső része, melyet legnagyobb részben már a gyári és kézmüipar foglalt le, s mely az intelligenczia központját képező belvárostól sokkal távolabb esik.

www.terc.hu-www.terc.hu

N és *P* jelzett telkek által középtanodák számára megfelelő előkelő helyek biztosithatók.

R-el jelzett magasabb hely, kiválóan alkalmas volna a müvészi akadémia s vele egyes festészeti mütermek elhelyezésére. Itt a szabad, éjszak felé nyitott fekvés s e helynek a város intelligencziája által lakott belső városrészekhez való közelsége, — a mik az intézet felvirágoztatásánál szükséges kellékek, — a legteljesebb mértékben együtt találhatók.

Röviden emigy képét igyekeztem adni azon városrésznek, melynek uj alapjait tervem visszatükrözi.

Talán nem marad meddő ábránd azon hő reméný, hogy a fő- és székvárosunk uj jövőjének hajnalát hirdető létesitmények azt oly várossá fogják fejleszteni, mely nemcsak nagy és gazdag ipari és kereskedelmi emporiumot képez, hanem egyszersmind a müvészet és szépészet remekeivel is ékeskedő valóságos világvárost, mely a magyar dicsőséget a távol keletre is elsugároztatná.

www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu-www.terc.hu

www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu

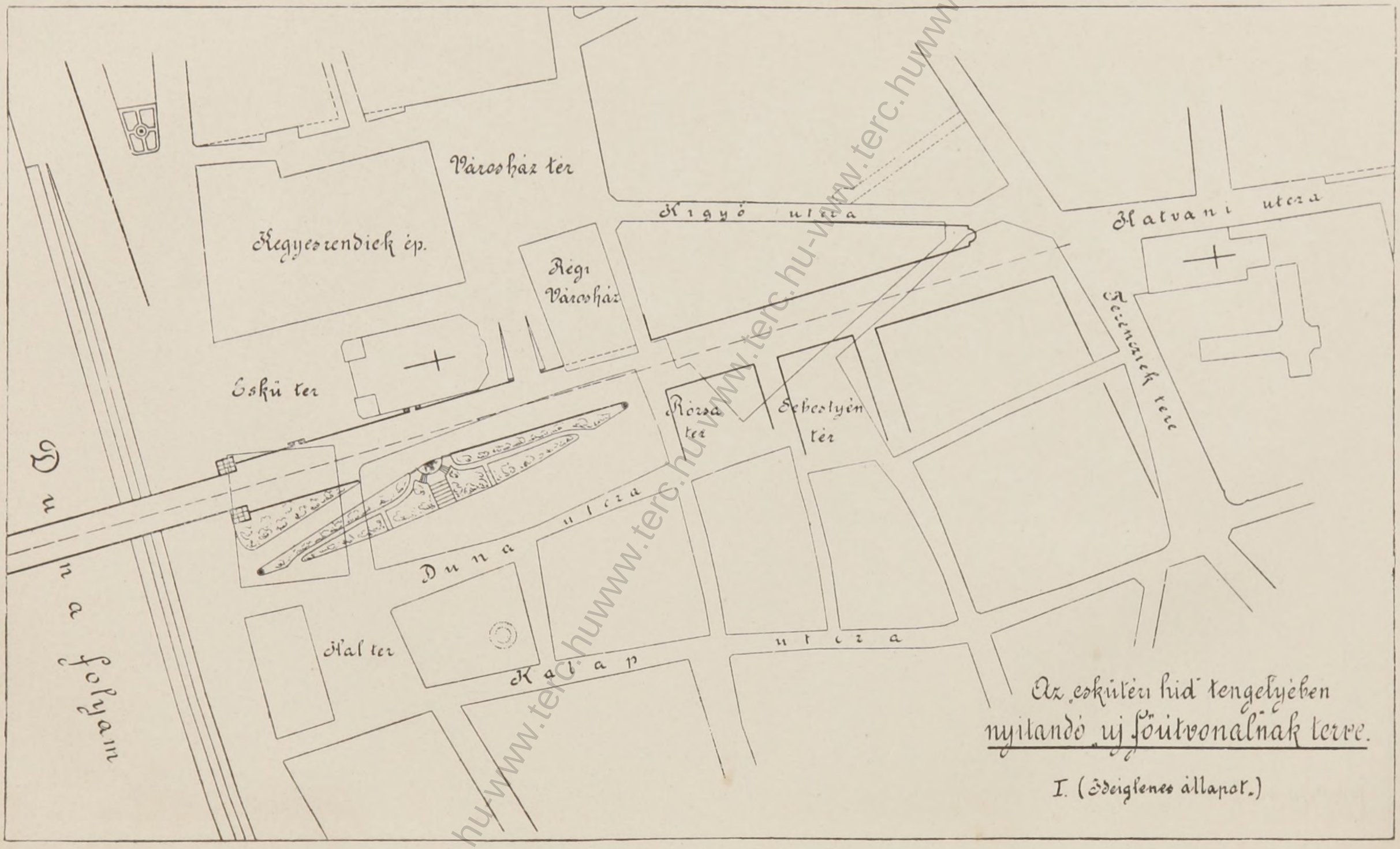
Városház tér
Kegyesrendiek ép.
Régi Városház
Kígyó utcza
Halvani utcza
Eskü tér
Rózsa tér
Schestyén tér
Ferencziek tere
Duna utcza
Duna folyam
Hal tér
Kalap utcza
Az eskütéri híd tengelyében
nyitandó uj főutvonalnak terve.
I. (Ideiglenes állapot.)

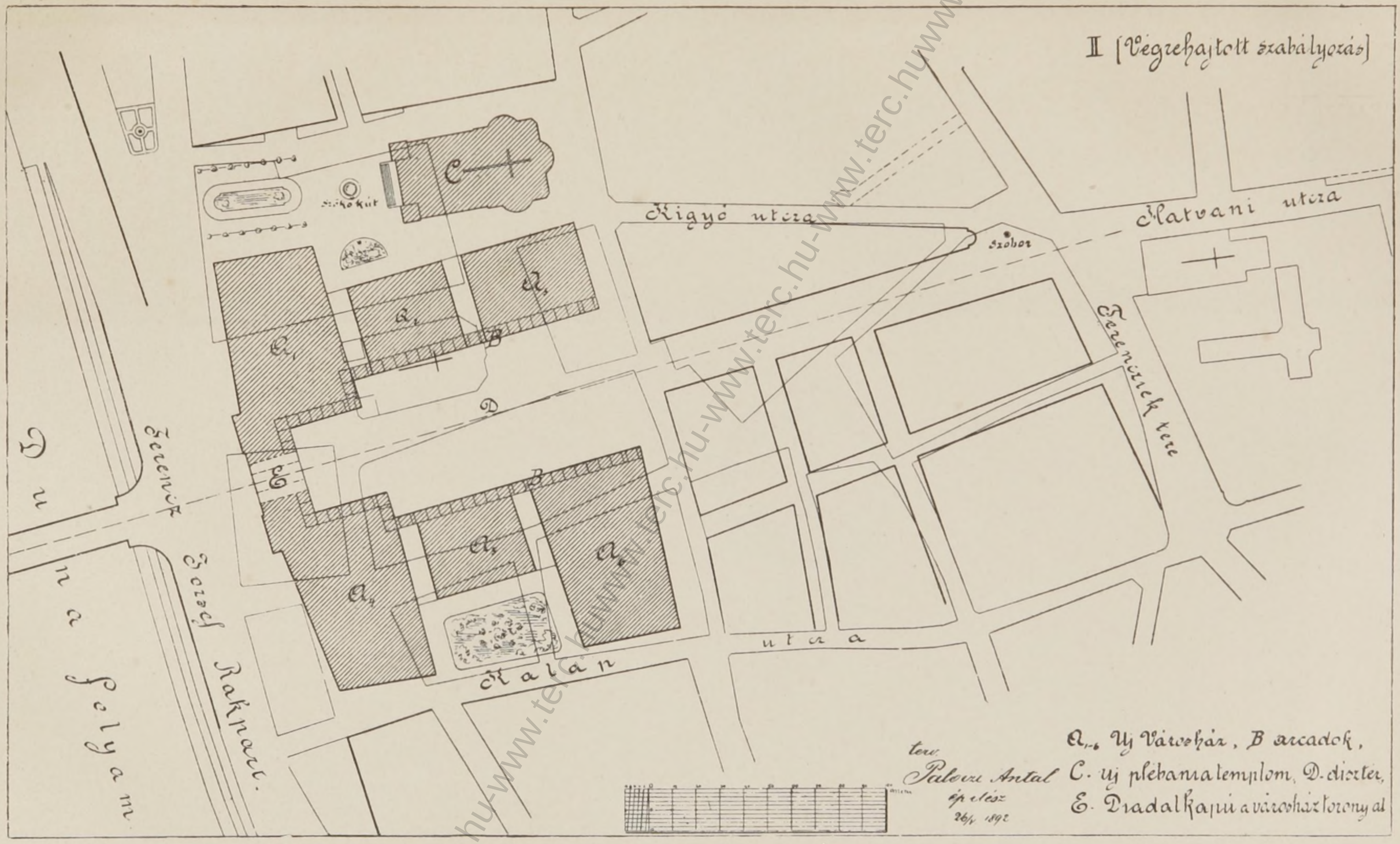
II [Végrehajtott szabályozás]
Nigyó utca
Hatvani utca
szobor
Ferencz tere
Ferencz
Dózsa Rakpart
Duna
part
Szabó kút
A
B
C
D
E
A, B arcadok,
C. uj plébania templom, D. dicster,
E. Diadalkapu a városháztorony alatt
terv
Palovics Antal
épitész
26/I 1892

Attabán szabályozási terve
az eskütéri hid és
a Királyi palota kiépitésére
való tekintettel.
Szerkesztette Palóczi Antal épitész-tanár
Nyilvános épületek
Zártozú vár. épitkez.
Családházak, nyaralók.
Léptek 1/2500
Duna folyam
Nagy Tér
Attila
Szarvas tér
Palota utca
Döbrentei utca
Vár kert
Rác fürdő
Nikolaus tér
Szt. János tér
Kir. Palota
Királyi várkert
Lánc híd
Erzsébet híd
Sánczy
Krakó
Kapucz tér
Hadnagy
Budai
Legedy
A Vár a vezető utca

www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu

www.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu-www.terc.huwww.terc.hu

www.terc.hu